

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Genderová studia

Bc. Pavla Katzerová

Otcové na rodičovské dovolené v České republice

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Ing. Petr Pavlík, Ph.D.**

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17.května 2012

Pavla Katzerová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Ing. Petrovi Pavlíku, PhD. za veškeré připomínky, podněty, komentáře a cenné rady. Další poděkování patří mým nejbližším za soustavnou podporu a pomoc. V neposlední řadě děkuji všem účastníkům výzkumu za jejich ochotu a spolupráci – bez nich by tato práce nevznikla.

Pavla Katzerová

OBSAH

Abstrakt.....	4
I. Úvod.....	7
II. Teoretická část.....	9
1. Vymezení pojmů.....	10
1.1 Rodičovská vs. mateřská dovolená.....	10
1.2 Otcovská dovolená.....	11
1.3 Vhodnost pojmu „dovolená“.....	12
2. Zákonná úprava rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku.....	14
2.1 Rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek do 31. 12. 2011.....	14
2.2 Změny v čerpání rodičovského příspěvku od 1. 1. 2012.....	18
2.3 Statistické údaje o rodičovské dovolené a rodičovském příspěvku.....	20
3. Pojetí femininity a maskulinity, mateřství a otcovství.....	25
3.1 Představy o femininitě a maskulinitě.....	25
3.2 Mateřství a otcovství – očekávání, proměnlivost a zastupitelnost.....	28
4. Okolnosti nástupu otců na rodičovskou dovolenou.....	31
4.1 Výsledky provedených výzkumů.....	31
4.2 Společenské a politické determinanty ovlivňující rozhodnutí o nástupu na RD.....	33
4.3 Ekonomické determinanty a trh práce.....	34
5. Shrnutí příčin nízkého počtu otců na RD a argumenty pro změnu.....	39
5.1 Možné příčiny a důsledky nízkého počtu otců na RD.....	39
5.2 Argumenty pro větší zapojení otců do péče o děti útlého věku.....	40
III. Empirická část.....	43
6. Metodologie.....	44
6.1 Paradigma.....	44
6.2 Metoda.....	45
6.3 Výběr vzorku.....	49
7. Organizace a průběh rozhovorů.....	51
7.1 Příprava rozhovorů.....	51
7.2 Provedení rozhovorů.....	51
7.3 Hodnocení průběhu rozhovorů.....	53
7.4 Transkripce rozhovorů a kódování.....	74
8. Analýza získaných dat.....	56
8.1 Shrnutí údajů o participantech a o rodičovské dovolené.....	56
8.2 Analýza praktických záležitostí.....	59
8.3 Okolnosti nástupu na RD a reakce okolí.....	66
8.4 Analýza rozhovorů dle nejčastějších konceptů.....	71
8.5 Hodnocení zkušenosti.....	80
IV. Závěr.....	82
Seznam použité literatury.....	84

Abstrakt

Tato diplomová práce se zaměřuje na situaci otců na rodičovské dovolené v České republice. Jejím výzkumným cílem je zjistit, jak otcové rodičovskou dovolenou prožívají, v čem vidí pozitiva a negativa, a jak tuto zkušenost hodnotí. Teoretická část popisuje zákonnou úpravu rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku, dále objasňuje koncepty jako je femininita, maskulinita, mateřství a otcovství. Pojednávám dále o genderových stereotypch a situaci na trhu práce, která rozhodnutí o nástupu na rodičovskou dovolenou ovlivňují. Následně formuluji argumenty pro větší zapojení otců do péče o děti. Empirická část práce je zaměřena na kvalitativní výzkum. Výzkum byl uskutečněn formou rozhovorů s celkem 10 otců na rodičovské dovolené a analyzován prostřednictvím kódování. V analýze dávám získaná data do souvislosti s teoretickými východisky popsány v první části práce. Naznačuji rovněž směr dalších možných výzkumů, mezi které by mohl patřit i výzkum zaměřený na oba rodiče.

Abstract

This diploma work is focused on the situation of fathers on parental leave in the Czech Republic. The aim of research is to find out how fathers feel on their parental leave, what is positive or negative for them and how they evaluate this experience. The theoretical part describes the legislative framework of parental leave and parental allowance and explains the concepts such as femininity, masculinity, maternity and paternity. Then I deal with gender stereotypes and situation on the labour market, and their influences on the decision for starting parental leave. Then I formulate arguments for more father's participation in taking care of children. The empirical part is focused on a qualitative research. The research was realized by interviews done with 10 fathers on parental leaves, and analyzed by coding. Then I made a connection between new data and theoretical resources which are described in the first part. At the end I indicate the possibility of doing some other research, for example with both parents.

Klíčová slova

rodičovská dovolená, rodičovský příspěvek, femininita, maskulinita, otcovství, mateřství, trh práce

Key words

Parental leave, parental allowance, femininity, masculinity, paternity, maternity, labour market

I. ÚVOD

Tématem mojí diplomové práce je otázka využívání rodičovské dovolené ze strany českých otců. Jedná se o práci, která teoreticky i prakticky sleduje situaci, která v současné době v České republice existuje v oblasti péče o děti do 4 let věku.

K výběru tohoto tématu mě vedl můj dlouhodobý zájem o tuto problematiku, podpořený rovněž mou zkušeností ze zaměstnání. Pracuji jako sociální pracovnice na oddělení sociálně právní ochrany dětí a při práci se setkávám především s takovými rodinami, kde je na rodičovské dovolené žena. I to mě vedlo k zamýšlení nad tím, proč jsou v České republice těmi „pečujícími“ v naprosté většině matky. Navíc osobně se mě toto téma coby potenciální matky rovněž týká, neboť s partnerem hovoříme o tom, že by se v budoucnu rodičovskou dovolenou alespoň částečně čerpal. Domnívám se, že větší zapojení mužů do péče o potomky v době, kdy jsou zcela závislí na péči dospělých, je důležitým krokem na cestě ke zrovnoprávnění mužů a žen, a to jak v soukromé, tak i veřejné oblasti. Čerpání rodičovské dovolené ze strany mužů je tak jedním ze zásadních témat politiky genderové rovnosti.

K mé volbě samozřejmě přispělo i to, že různé statistiky, články a rozhovory týkající se čerpání rodičovské dovolené ze strany otců sleduji již několik let a tomuto tématu jsem věnovala i několik seminárních prací v průběhu studia na katedře genderových studií. S ohledem na současnou situaci v České republice ohledně čerpání rodičovské dovolené považuji za významné zjistit, jak tuto situaci vnímají otcové, kteří rodičovskou dovolenou absolvovali, a zda má tato problematika nějaký specifický český rozměr. Výzkumný cíl této diplomové práce tedy zní: Jak prožívají otcové rodičovskou dovolenou, v čem vidí pozitiva a negativa a jak tuto zkušenost hodnotí?

První část práce tvoří teoretické ukotvení tématu, druhou částí je vlastní výzkum. V teoretické části nejprve definuji pojmy, které v celé práci používám. Zamýšlím se i nad vhodností pojmu dovolená. Dále se věnuji legislativnímu rámci, tj. zákonné úpravě rodičovské dovolené, možnostem jejího čerpání a statistickým údajům o rodičovském příspěvku. Významná je rovněž otázka existujících genderových stereotypů, představ o „typické“ feminitě a maskulinitě a očekávání od mateřství a otcovství. Podstatným determinantem rozhodnutí o nástupu otců na rodičovskou dovolenou jsou společenské, politické a ekonomické faktory a struktura

trhu práce. Poslední kapitola teoretické části nabízí argumenty pro větší zapojení mužů do péče o malé děti ve formě rodičovské dovolené.

Empirická část je tvořena kvalitativním výzkumem, který jsem realizovala, a která je založená na polostrukturovaných rozhovorech. Tyto rozhovory jsem uskutečnila s muži, kteří na rodičovské dovolené pobývají nebo mají tuto zkušenost v nedávné době za sebou. V závěru práce pak shrnuji svá zjištění a uvažuji o dalších možných směrech budoucích výzkumů.

II. TEORETICKÁ ČÁST

V úvodu této části považuji za účelné vyjasnění základních pojmů, které se v práci objevují a jejichž významy nejsou často dostatečně rozlišovány. Jde o pojmy mateřská dovolená, rodičovská dovolená (RD) a otcovská dovolená. Problematické a zavádějící je však i samotné označení dovolená. Rozebírám dále současnou zákonnou úpravu rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku, včetně jejich nedostatků. Vzhledem k tomu, že během tvorby této práce došlo k novelizaci příslušného zákona, uvádím původní úpravu i změny od 1. 1. 2012. Tyto úpravy jsou vůči individuálním potřebám rodin o něco vstřícnější, i když stále neodstraňují stávající genderové nerovnosti. Další část je věnována statistikám a provedeným výzkumům s poukazem na to, že skutečný počet mužů na rodičovské dovolené je velmi obtížné zjistit. Zajímám se dále o vliv socializace na představy o „správné“ maskulinitě a femininitě a dimenzemi mateřství a otcovství. Od toho se odvíjí i příčiny nízkého počtu mužů na rodičovské dovolené. Analyzuji dále, jaké determinanty ovlivňují podle literatury rozhodnutí rodičů o nástupu jednoho z nich na rodičovskou dovolenou. V poslední kapitole teoretické části se věnuji argumentům pro větší zapojení mužů do péče o dítě ve formě RD.

1. Vymezení pojmů

1.1. Rodičovská vs. mateřská dovolená

Pojem „rodičovská dovolená“ není v běžné populaci příliš používaný. Laická veřejnost označuje všechny druhy rodičovské péče o dítě v domácnosti (do 4 let věku) pojmem „mateřská dovolená“, tj. mezi pojmy „rodičovská“ a „mateřská“ většinou nerozlišuje. Mateřská dovolená je přitom dle zákona jinou formou péče o malé dítě než rodičovská dovolená a váží se k ní jiná práva a povinnosti. V této kapitole jen stručně popíši institut mateřské dovolené. Zákonné úpravě rodičovské dovolené, kterou se zaobírá tato práce, se věnuji v kapitole 2. Důležité je rovněž odlišit způsoby finančního pokrytí mateřské a rodičovské dovolené, neboť se jedná o dvě zcela odlišné dávky.

To, že lidé obecně nerozlišují mezi rodičovskou a mateřskou dovolenou a používají pro celou tuto dobu pojem „mateřská“, s sebou samozřejmě již nese předurčení osoby, která tuto péči vykonává. Jazyk pak má v tomto směru zásadní vliv na to, že tato pozice je připisována matkám. Otcové jsou z „mateřské“ vyloučeni již z pouhé logiky tohoto pojmu. Pakliže se nebude rozlišovat mezi tím, co je mateřská a co rodičovská dovolená, nadále bude péče o děti ve formě RD spojována s femininitou a údajnými předurčenými schopnostmi žen.

Obdobně je často označován jedním pojmem finanční příspěvek, resp. dávka, kterou pečující rodič po dobu mateřské/rodičovské dovolené pobírá – obecně se hovoří o „mateřské“, což není správný název. Dle zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, má zaměstnankyně¹ právo čerpat mateřskou dovolenou v souvislosti s porodem a péčí o narozené dítě (§ 195) a po tuto dobu jí náleží peněžité pomoci v mateřství (§ 32 až 38 zákona 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění). Mateřská dovolená se poskytuje v délce 28 týdnů, resp. 37 týdnů v případě narození dvou a více dětí současně. Na mateřskou dovolenou nastupuje zaměstnankyně 6 až 8 týdnů před porodem, tj. mateřskou dovolenou pak čerpá do 20. až 22. týdne věku dítěte (29. až 31. týdne věku více-čet). Mateřská dovolená v souvislosti s porodem nesmí být nikdy kratší než 14 týdnů a nemůže skončit ani být přerušena před uplynutím 6-ti týdnů ode dne porodu (§ 195 zákoníku práce).

Po dobu mateřské dovolené je žena (příp. muž, pokud dítě převzal do péče dle zákonem stanovených podmínek) chráněna zvláštním ustanovením, které nedovoluje

¹ Pojem „zaměstnankyně“, tj. femininum je použito přímo v zákoně.

zaměstnavateli rozvázat s ní pracovní poměr. Po dobu čerpání mateřské dovolené náleží matce peněžitá pomoc v mateřství (obecně nazývaná „mateřská“). Jedná se o dávku nemocenského pojištění, kterou upravuje zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Nárok na výplatu peněžitě pomoci v mateřství (dále PPM) je vázán na účast na nemocenském pojištění prostřednictvím zaměstnaneckého poměru nebo jako OSVČ v uplynulých 270 dnech. Výše PPM se vypočítává z výše předchozího hrubého platu a je vyplácena správou sociálního zabezpečení.

Ačkoli muži přísluší čerpání mateřské dovolené pouze za určitých podmínek (viz dále), dle zákona o nemocenském pojištění může otec dítěte pobírat PPM i v dalších situacích, které jsou vyjmenovány v § 32. Jedná se o pojištěnce, který o dítě pečuje a je otcem dítěte nebo manželem ženy, která dítě porodila, pokud matka dítěte nemůže nebo nesmí o dítě pečovat pro závažné dlouhodobé onemocnění, pro které byla uznána dočasně práce neschopnou, a nemá nárok na výplatu peněžitě pomoci. Dále nárok na PPM vzniká muži, který pečuje o dítě a je otcem dítěte nebo manželem ženy, která dítě porodila, pokud s matkou dítěte uzavřel písemnou dohodu o tom, že bude pečovat o dítě. Čerpat samotnou mateřskou dovolenou může dle zákoníku práce pouze takový muž, který převzal dítě do péče na základě zvláštního rozhodnutí a který nahrazuje péči rodičů dítěte anebo pokud matka dítěte zemřela.

1.2. Otcovská dovolená

S domácí péčí rodiče o dítě útlého věku souvisí ještě jeden pojem a to otcovská dovolená: „Ta, na rozdíl od dovolené rodičovské, je určena speciálně pro muže a má zajistit jeho pomoc s péčí o dítě a v domácnosti zpravidla ihned po narození“ (Maříková, 2003, s. 87). Nejedná se tedy o jiné označení pro rodičovskou dovolenou určenou otcům, i když z názvu se analogie k mateřské dovolené nabízí. Otcovskou dovolenou některé státy uzákonily jako možnost pro muže participovat na péči o narozeného potomka společně s matkou dítěte. Toto opatření dává rodinám možnost strávit čas pohromadě při takto zásadní změně rodinných poměrů a zároveň napomáhá tvorbě vzájemného vztahu mezi otcem a dítětem hned od počátku. Účelem je navázání kontaktu s dítětem od nejujtějšího věku, čímž se rozvíjí pocit odpovědnosti za dítě a citová vazba k němu. Důsledkem by tedy měla být i větší ochota otců participovat na péči o potomka a trávit s ním více času. Oba rodiče si tedy tímto způsobem mohou snáz zvyknout na svou novou životní roli – rodičovskou. Tato možnost samozřejmě platí i pro další narozené potomky.

Délka otcovské dovolené je různá, od několika dnů po několik týdnů, a liší se také způsob a výše poskytovaného příspěvku v tomto období. K tomu je třeba dodat, že v roce 2005 byla otcovská dovolená umožněna v 18 z 30 evropských států (EC, 2005, tabulka s. 53 - 55). V České republice možnost čerpání otcovské dovolené není, tj. muži zpravidla v případě potřeby a zájmu čerpají "běžnou" dovolenou. O úpravě otcovské dovolené se však hovoří, naposledy o jejím uzákonění uvažoval ministr práce a sociálních věcí Nečas v roce 2009. Z důvodů úspor v období hospodářské krize však nakonec zavedena nebyla².

Maříková (2008) uvádí výzkumy, dle kterých by Češi a Češky možnost čerpání otcovské dovolené uvítali. Větší procento souhlasících se zavedením této „dovolené“ tvoří ženy. Její délku navrhují účastníci/ce výzkumu v rozmezí 1 – 2 týdnů.

1.3. Vhodnost pojmu „dovolená“

Považuji za podstatné rozebrat více pojem „dovolená“, protože ve vztahu k době strávené péčí o malé dítě jej nepovažuji za vhodný z více důvodů, které se dají shrnout do následujících argumentů.

V první řadě se pojem „dovolená“ obvykle používá ve spojení s aktivitami, které souvisí s odpočinkem, rekreací, cestováním apod. V případě dovolené na zotavenou se tedy jedná o termín poměrně výstižný, tj. jde o využití placeného pracovního volna, které slouží k odpočinku a regeneraci pracovních sil. Pokud je však použit ve spojení rodičovská dovolená (atd.), tyto konotace se pak přenášejí do oblasti péče o dítě, která relaxem zcela jistě není: „Mnozí z těch rodičů, kteří ji absolvovali, bez ohledu na to, zda se jednalo o ženu či muže, dospěli často k závěru, že o žádné „dovolené“ nemůže být zkrátka ani řeči.“ (Maříková, 2008, s. 76). Důsledkem je pak podhodnocování tohoto období ve vztahu k placené práci. Přitom, i když člověk není zapojen do pracovního procesu v rámci zaměstnání, je vytižen činností neméně náročnou, a to péčí o dítě útlého věku. S tím je spojena řada každodenních a opakujících se úkonů (vaření, krmení, přebalování, uspávání apod.) a

² Původní balík prorodinných opatření počítal také se zavedením otcovské dovolené. Nyní ODS tvrdí, že by s její realizací počkala až poté, co odezní hospodářská krize. Při zavedení týdenní otcovské dovolené by se podle premiéra Nečase zvýšily roční výdaje státního rozpočtu o zhruba půl miliardy korun. "My realisticky říkáme, že toto není ten pravý okamžik, kdy máme zvyšovat výdaje," dodal Nečas. Na otcovskou prý ale ODS nerezignuje, zavedla by ji, jakmile to ekonomická situace dovolí. Zdroj: http://www.lidovky.cz/ods-odklada-otcovskou-dovolenou-sazi-na-dvourychlostni-materskou-1dv-/ln_domov.asp?c=A090813_164608_ln_domov_mev.- 13. 8. 2009.

kromě toho obvykle i mnoho dalších povinností, jako je udržování domácnosti, nakupování apod. Předpokládá se totiž, že rodič, který je na rodičovské dovolené, zajistí nejen péči o dítě, ale že se postará i o další záležitosti související s chodem rodiny.

Nazývání tohoto období dovolenou však podporuje názor, že péče o dítě není práce, resp. není postavena na stejnou úroveň jako práce v zaměstnání. Rodič, který chodí do práce, pak může považovat za samozřejmé, že partner/ka, která/ý „je doma s dítětem“, zároveň uvaří, nakoupí, vypere, uklidí apod. V této oblasti však existují poměrně velké genderové rozdíly, které korespondují s obvyklými genderovými stereotypy. Ty zpravidla vyvazují muže z řady prací, které musí rutinně dělat ženy na rodičovské dovolené. Je-li na rodičovské dovolené muž, pak podíl pracující ženy na domácích povinnostech je podstatně vyšší než v opačném (tj. stále nejobvyklejším) případě: „Ekonomická aktivita tedy ženy v žádném případě nevyjímá z jejich zodpovědnosti za domácí práce“ (Vohlídalová, 2007, s. 44). Takže jsou to stále ženy, které mají na starost kromě péče o dítě v rámci rodičovské dovolené i celou domácnost. A v případě, že je s dítětem doma otec, čeká je kromě zaměstnání i zajištění domácnosti a kromě toho ještě i čas strávený s potomkem – tj. v postatě jde o směny tří.

Ať už se jedná o matku či otce, těžko lze stereotypní a každodenní aktivity spojené s chodem domácnosti považovat za volnočasovou či dovolenkovou činnost: „Málokdo opravdu rád vykonává domácí práce“ (Kimmel, 2000, s. 127³). I když některé ženy a někteří muži se snad mohou v těchto činnostech realizovat, těžko lze říci, že jsou pro ně relaxem, odpočinkem nebo koníčkem. A to se ve spojení s pojmem dovolená předpokládá. Navíc rodičovská dovolená trvá zpravidla podstatně déle než dovolená na zotavenou. Pojmy dovolená a práce mají tedy zcela rozdílné významy a konotace.

Zákonodárci a zákonodárkyně by se proto měli/y zamyslet i nad samotným pojmem dovolená a uvažovat o změně názvosloví, neboť již samotné označení v sobě nese zavádějící představu o tom, jaká je náplň času osoby, která se stará o dítě během tohoto období.

³ Překlad vlastní.

2. Zákonná úprava rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku

2.1. Rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek do 31. 12. 2011

Možnost čerpat rodičovskou dovolenou byla českým mužům poskytnuta až poměrně nedávno: „V 90. letech měli sice muži možnost pobírat rodičovský příspěvek, ale nemuseli být uvolněni ze svého zaměstnání v případě, že byli v zaměstnaneckém poměru“ (Maříková, 2003, s. 82). Paradoxně tedy předcházela zrovnoprávnění mužů a žen v oblasti péče o dítě do 4 let věku jejich rovnost v možnosti čerpání dávky v tomto období: mohl jim být vyplácen rodičovský příspěvek (RP) na dítě v rodině, aniž by měl zaměstnavatel povinnost jim RD poskytnout. Zákonný nárok čerpat rodičovskou dovolenou získali muži až díky novele zákoníku práce z roku 2001. Jak uvádí Kubíčková (2004), od 1.1.2001 jsou muži díky tzv. harmonizační novele (zákon č. 155/2000 Sb.) uznáni způsobilými pečovat doma o své dítě a mohou nastoupit na rodičovskou dovolenou.

Rodičovskou dovolenou může čerpat muž i žena, resp. zaměstnanec i zaměstnankyně, a to tak, že u ženy navazuje rodičovská dovolená na mateřskou dovolenou, a v případě muže lze čerpat rodičovskou dovolenou od narození dítěte (§ 196 zákoníku práce). Zde jsou tedy na rozdíl od úpravy mateřské dovolené dána stejná práva otci i matce dítěte, resp. nerozlišuje se, zda nárok na rodičovskou dovolenou a na rodičovský příspěvek vznikl ženě či muži. Po dobu čerpání rodičovské dovolené má pečující osoba nárok na rodičovský příspěvek. Tato dávka spadá do kategorie dávek státní sociální podpory, které jsou upraveny zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře – konkrétně hlava pátá, § 30 až 32.

Česká legislativa nabízela do 31. 12. 2011 u výplaty rodičovského příspěvku tzv. třírychlostní čerpání: „Na rozdíl od nároku na rodičovskou dovolenou do tří let dítěte má na rodičovský příspěvek nárok rodič pečující celodenně o dítě až do jeho čtyř let (případně sedmi let u dlouhodobě zdravotně postiženého dítěte).“ (Nešporová, 2005, s. 13). Znamená to tedy, že rodičovská dovolená je dle zákoníku práce poskytnuta rodiči maximálně do 3 let věku dítěte (§ 196 zákoníku práce), ovšem v nejdelsí variantě je rodičovský příspěvek poskytován do 4 let věku. Zaměstnavatel tedy dle zákona umožní návrat rodiče zpět do zaměstnání pouze do doby, kdy dítě dosáhne 3 let věku (pokud umožní zaměstnanci/kyni návrat do zaměstnání až v době 4 let věku dítěte, je to jeho dobrá vůle, nikoli povinnost – lze uzavřít dohodu o poskytnutí neplaceného volna).

Výše rodičovského příspěvku, který po dobu čerpání rodičovské dovolené náleží rodiči, byla do 31. 12. 2011 upravena takto:

Nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině. Rodičovský příspěvek je stanoven ve výměrách daných v pevných měsíčních částkách - zvýšené (11 400 Kč), základní (7 600 Kč) a snížené (3 800 Kč). (zákon o státní sociální podpoře, § 30)

Rodič si může zvolit čerpání rodičovského příspěvku po dobu dvou, tří nebo čtyř let, výše příspěvku je pak odvozena od doby jejího pobírání.

- rychlejší čerpání rodičovského příspěvku – po peněžité pomoci v mateřství (dále jen PPM) ve zvýšené výměře (11 400 Kč) do 24 měsíců věku dítěte; o tuto formu čerpání však může požádat pouze rodič, který má nárok na PPM ve výši alespoň 380 Kč za kalendářní den;
- klasické čerpání - po PPM v základní výměře (7 600 Kč) do 36 měsíců věku dítěte; o tuto formu čerpání může požádat pouze rodič, který má nárok na PPM;
- pomalejší čerpání - po PPM nebo od narození dítěte (nevznikl-li nárok na PPM) v základní výměře (7 600 Kč) do 9 měsíců věku dítěte a dále ve snížené výměře (3 800 Kč) do 48 měsíců věku dítěte.

Lze předpokládat, že délka pobytu rodiče na rodičovské dovolené se kryje s dobou čerpání rodičovského příspěvku, neboť těžko si lze představit rodiče, který je na rodičovské dovolené a nemá žádný příjem (to může přicházet do úvahy pouze u velmi dobře ekonomicky zajištěných rodin). Třírychlostní způsob čerpání rodičovského příspěvku se tak snaží nabízet každé rodině tu variantu, která jí bude nejvíce vyhovovat. Jedná se však o volbu pouze zdánlivě svobodnou. Nejvýraznější je to v případě první varianty, která je vázána na výši předchozího příjmu, resp. na výši peněžité pomoci v mateřství. Tato podmínka je diskriminační, neboť některé rodiny z této volby zcela vylučuje. Jak již bylo řečeno, PPM je vyplácena pouze matkám na mateřské dovolené (otcům jen ve výjimečných případech, kdy matka zemřela nebo je vyloučena z péče o dítě ze zdravotních důvodů). U otců, kteří nastupují na rodičovskou dovolenou, se tedy musí příjem znovu posoudit.

U rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku dále není zcela dořešena otázka následné péče o dítě, když mateřské školy přijímají děti zpravidla až od 3 let věku. Počítá se tedy s tím, že rodiče v případě návratu do zaměstnání ve 2 letech věku dítěte musí péči o něj zajistit sami jiným způsobem – např. zapojit další členy rodiny (nejčastěji prarodiče), zaplatit si chůvu, soukromé jesle nebo školku, apod.: „I v tomto směru tedy logika rodinné politiky odpovídá celé logice reformy veřejných financí – vyšší příjmové skupiny na ní vydělají, zatímco nižší příjmové skupiny na ní prodělají.“ (Uhde, 2008, s. 101).

Zjišťujeme tedy, že i zdánlivě flexibilní a vstřícné změny z dílny pravicových vlád jsou vstřícné pouze vůči některým sociálním skupinám – těm bohatším, zatímco ty ostatní se potýkají se stále stejnými problémy. V praxi pak rodiny řeší, jak uspořádat péči o dítě, pakliže zvolili nejkratší variantu čerpání rodičovské dovolené a ve dvou letech věku dítěte se rodič vrací do zaměstnání. Ještě stále se nerozšířila dostatečná nabídka péče o děti do 3 let – rodinná centra s hlídací službou za přijatelných finančních podmínek, firemní „školky“ apod. Zaměstnavatelé také nejsou příliš ochotni přistupovat na zkrácené pracovní úvazky, flexibilní pracovní dobu a možnost pracovat z domova. V souladu se změnou zákona o státní sociální podpoře, která zavedla možnost třírychlostního čerpání rodičovského příspěvku, mělo tedy také dojít ke změně příslušných zákonů týkajících se zřízení a provozu předškolních zařízení pro děti nebo zvýhodnění firem, které zavádějí vlastní školky či jinak rodičům pomáhají péči o jejich malé potomky zajistit. To vše by rodičům zvláště při čerpání této formy rodičovské dovolené značně ulehčilo situaci a mohlo by vést ke zvýšení počtu otců, kteří se svými dětmi zůstávají doma.

I druhá, tj. „klasická“ tříletá varianta pobírání má svá omezení – může si ji vybrat pouze rodič, který měl nárok na peněžitou pomoc v mateřství. I tak ale zůstává tou nejčastěji volenou variantou zřejmě i z toho důvodu, že rodič má do 3 let věku dítěte zajištěné původní zaměstnání. Matka či otec, která/y nezískal/a nárok na PPM, nemá jinou volbu, než až 4-leté čerpání rodičovského příspěvku. Zde se nejčastěji stává, že rodič ve 3 letech věku dítěte volí návrat do zaměstnání s tím, že až do 4 let věku dítěte může pobírat rodičovský příspěvek ve výši 3800 Kč. Ten mu ale náleží pouze tehdy, pokud pobyt dítěte v předškolním zařízení nepřesáhne 4 hodiny denně nebo 5 kalendářních dnů v měsíci (§ 30b, odst. 2, písm. b) zákona o státní soc. podpoře). To umožní rodiči pracovat alespoň na částečný úvazek. Na druhé straně, pokud rodič získal nárok na PPM a chce-li se vrátit do práce ve 3 letech

věku dítěte, pak je logickou volbou druhá varianta, tedy „klasické“ čerpání rodičovského příspěvku (oproti pomalejšímu čerpání je RP dvojnásobný).

Zásadní nevýhodou také je, že rodič nemůže svou volbu délky pobírání příspěvku změnit a to ani pokud by se rodiče na rodičovské dovolené vystřídali (§ 30a, odst. 2) Rodina tedy nemůže flexibilně reagovat na různé změny rodinných poměrů, zdravotní stav dítěte, očekávání dalšího potomka, apod. Navíc se o délce čerpání rodičovského příspěvku musí rodiče rozhodnout již poměrně brzy - zhruba kolem půl roku věku dítěte (§ 30, odst. 1). V této souvislosti stát argumentoval velkou administrativní zátěží v případě opakovaných změn ve způsobu čerpání této dávky a složitými výpočty.

Rodičovská dovolená nemusí být čerpána vcelku, tj. lze jí přerušit a opět v ní pokračovat: „To znamená, že pokud zaměstnanec/zaměstnankyně nastoupí například v jenom roce dítěte zpět do práce, může až do jeho tří let věku kdykoli požádat o poskytnutí rodičovské „dovolené“ (Hašková, 2006, s. 60). Rodiče se také mohou v jejím čerpání střídat po libovolně dlouhých časových úsecích. Tato možnost, která platí od roku 2008, přináší rodičům možnost flexibilně reagovat na potřeby dětí, na rodinnou situaci, finanční poměry aj. Ovšem tato varianta se objevuje velmi zřídka, resp. je otázkou, zda o ní rodiče vůbec vědí: „V současném uspořádání společnosti a dávek sociálního státu je však snazší, když zůstane s dítětem doma jeden z rodičů, než praktikovat střídavou péči nebo finančně náročnou možnost zůstat s dítětem doma pro oba rodiče“ (Šmídová, 2004, s. 59).

Navíc střídání na RD vyžaduje i jistou vstřícnost ze strany zaměstnavatelů obou rodičů. Největší úskalí spatřuji v pokrytí příslušného pracovního místa zastupující/m zaměstnancem/kyní – nelze očekávat velký zájem o místo, kde se původní pracující (nyní na RD) může vrátit kdykoli a na libovolně dlouho dobu (s tím ale musí počítat, každý/á, kdo nastupuje do zaměstnání jako zástup za RD). Na druhou stranu to není problém „pečující/ho“ zaměstnance/kyně, který/á by pouze využíval/a svých zákonných nároků. I tak lze považovat tyto situace, do kterých se rodiče malých dětí – zaměstnanci a zaměstnankyně - mohou dostat za potenciálně ohrožující na poli jejich zaměstnání: „Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené je sférou, kde se střetávají, ne nutně konfliktně, zájmy lidí jako rodičů i zaměstnanců a zájmy jejich zaměstnavatelů“ (Kuchařová, 2006, s. 99). Ale pouze postupným praktikováním různých způsobů zaměstnávání rodiče malého dítěte se mohou tyto alternativy stávat v české společnosti čím dál více běžnými.

2.2. Změny v čerpání rodičovského příspěvku od 1.1. 2012

Přes původní argumenty týkající se administrativní zátěže se stát od roku 2012 vydal vstříc individuálním potřebám každé rodiny a rozhodl se změnit systém čerpání rodičovského příspěvku tak, aby byl ještě více flexibilní. Zásadní změna ve výplatě rodičovského příspěvku spočívá v tom, že všem oprávněným rodinám je resp. může být v souhrnu vyplacena stejná částka (220 000 Kč), jen ji lze čerpat po různě dlouhou dobu, tedy i v různých měsíčních částkách ohraničených pevnou minimální a maximální výší. Novinkou je tedy to, že rodič může v průběhu pobytu na rodičovské dovolené měnit délku čerpání příspěvku – ovšem právo této volby se jako v dosavadní úpravě odvíjí od výše denního vyměřovacího základu, ze kterého se vypočítává peněžitá pomoci v mateřství. Největší změna v zákoně o státní sociální podpoře se týká flexibility výše a tím i délky čerpání rodičovského příspěvku. Novela zákona říká, že nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině, a to až do vyčerpání celkové částky 220 000 Kč, nejdéle do 4 let věku dítěte.

Komplikovaněji se nyní jeví způsob zjištění (výpočtu) nároku na možnost volby délky čerpání rodičovského příspěvku:

Jestliže alespoň jednomu z rodičů v rodině lze stanovit k datu narození dítěte 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu pro stanovení peněžitě pomoci v mateřství nebo nemocenské v souvislosti s porodem nebo převzetím dítěte podle zákona o nemocenském pojištění, rodič si může volit výši a tím i délku pobírání rodičovského příspěvku. Maximální měsíční výše rodičovského příspěvku se stanoví ve vazbě na uvedený vyměřovací základ: pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu je nižší nebo rovno 7 600 Kč, rodičovský příspěvek může činit nejvýše 7 600 Kč; pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu převyšuje 7 600 Kč, je výše rodičovského příspěvku omezena touto částkou, maximálně však výše rodičovského příspěvku může činit 11 500 Kč měsíčně. V případě, že vyměřovací základ lze stanovit u obou rodičů, vychází se z toho, který je vyšší (§ 30, odst. 3 zákona. č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře).

Pokud ani jednomu z rodičů nelze uvedený vyměřovací základ stanovit, náleží rodičovský příspěvek v pevných měsíčních částkách 7 600 Kč do konce 9. měsíce věku a následně ve výši 3 800 Kč do 4 let věku dítěte (§ 30, odst. 5 zákona č. 117/1995 Sb.)

Výhodou z pohledu genderové rovnosti se zdá určitá zastupitelnost rodičů – nemá-li jeden z rodičů splněna kritéria pro denní vyměřovací základ, může je nahradit druhý z rodičů. Tak se často může stát, že ženy, které mají v průměru nižší platy než muži, nesplní potřebnou hranici denního vyměřovacího základu, zatímco jejich partneři ano. To však zároveň činí ženy v tomto směru závislé na svých partnerech. Ve vztahu k ženám jde tedy o potenciálně znevýhodňující opatření.

Na druhé straně však může povzbudit otce, kteří o nástupu na RD uvažují – dokládají rovnou svůj příjem (výši svého vyměřovacího základu), pokud jsou žadatelé, což je v případě jejich nástupu na RD nejjednodušší cesta. Nahrává to také častějšímu střídání rodičů na RD – pro splnění podmínky volby délky a výše RP stačí doložit příjem jednoho rodiče (nemusí jít tedy o toho, který o RP žádá) a nárok je považován za splněný po celou dobu čerpání. To je podstatná změna, kdy stát již neargumentuje vysokou administrativní zátěží při častých změnách délky a výše výplaty rodičovského příspěvku a reaguje na rozdílné potřeby a poměry jednotlivých rodin. Lze pouze doufat, že rodiče o této možnosti vědí a že jí budou využívat bez zbytečných obav z nutné administrativy a z „obtěžování“ dotyčných úřadů. Volbu výše rodičovského příspěvku je možno měnit jedenkrát za tři měsíce.

Ke změně došlo také v úpravě týkající se nároku na RP při docházce dítěte do kolektivního zařízení. Podmínkou nároku na rodičovský příspěvek je, že dítě mladší 2 let navštěvuje jesle, mateřskou školu nebo jiné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 46 hodin v kalendářním měsíci. Dítě může navštěvovat léčebně rehabilitační zařízení nebo jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro předškolní děti v rozsahu nepřevyšujícím 4 hodiny denně. Dítě zdravotně postižené může navštěvovat jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 6 hodin denně. Dítě, jehož osamělý rodič nebo oba rodiče jsou závislí na pomoci jiné osoby ve stupni III nebo IV, může navštěvovat jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 4 hodiny denně. U dítěte, které dovršilo 2 roky věku, není docházka do zařízení omezena.

Příjmy rodiče nejsou sledovány. Zůstalo tedy v platnosti opatření, že rodič může při nároku na výplatu rodičovského příspěvku zlepšovat finanční situaci rodiny výdělečnou činností, ale musí v této době zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou. Rodičovské příspěvky, na které vznikl nárok podle právní úpravy platné do

31. 12. 2011, mohou přejít na novou právní úpravu kdykoli od ledna 2012 dle rozhodnutí rodiče/ů.

2.3. Statistické údaje o rodičovské dovolené a rodičovském příspěvku

Jak vyplývá ze zákonné úpravy, zaměstnavatel je povinen na žádost zaměstnance/kyně rodičovskou dovolenou poskytnout. Teoreticky by tedy muži i ženy měli/y mít stejné možnosti. I přesto, že se dle zákona uvolnily podmínky pro probírání rodičovského příspěvku – příkladem je možnost neomezeného přivýdělku při současném pobírání RP nebo studia, pokud bude péče o dítě zajištěna jinou osobou starší 18-ti let (§ 31, odst. 3) - se počet mužů na rodičovské dovolené jeví jako stále velmi nízký. Maříková (2008) uvádí přehled počtu mužů pobývajících na rodičovské dovolené v letech 1993 – 2006: pohybuje se kolem 1, max. 2 procent.

Podle tohoto zdroje počet mužů na rodičovské dovolené postupně nepatrně vzrůstá. Autorka však vychází pouze z výplaty rodičovského příspěvku. Evidence počtu mužů (otců) na rodičovské dovolené totiž neexistuje, neboť nejsou celostátně shromažďovány údaje od zaměstnavatelů o tom, kolik osob nastoupilo na rodičovskou dovolenou. Proto nelze zjistit, kolik otců skutečně na rodičovské dovolené je. Jediným ukazatelem je počet mužů pobírajících rodičovský příspěvek: „Nejpřesnější údaje, které jsou k dispozici a které vypovídají o péči o malé dítě otcem, jsou založeny na datech o počtu příjemců rodičovského příspěvku, který může pobírat buď matka nebo otec dítěte“ (Kuchařová, 2006, s. 47).

Toto tvrzení lze považovat za problematické především z toho důvodu, že ne všichni muži, kteří jsou na rodičovské dovolené, pobírají rodičovský příspěvek. A naopak jsou muži, kteří na své jméno tuto dávku dostávají a rodičovskou dovolenou přitom nečerpají. Podmínkou pro výplatu rodičovského příspěvku totiž není přerušování zaměstnání, ale už z důvodu nástupu na rodičovskou dovolenou, nebo jiným způsobem, ale osobní celodenní péče o dítě. Ta však může být v případě studia nebo výdělečné činnosti zastoupena jinou osobou starší 18 let. To znamená, že v některých rodinách pobírá příspěvek otec a o dítě pečují matka nebo naopak. Důvodem pro tento model bývá naplnění podmínek výše předchozího příjmu pro volbu dvouleté či tříleté varianty výplaty rodičovského příspěvku. Takovou kategorii představují muži pracující jako osoby samostatně výdělečně činné, v invalidním důchodu, nezaměstnaní, apod. Lze však předpokládat, že naprostá většina rodin o rodičovský

příspěvek požádá, ovšem ani z toho nemůžeme automaticky vyvozovat, že vždy žádá ten z rodičů, který zároveň i pečuje.

Některé autorky si ale tuto skutečnost uvědomují a uvádějí ji v souvislosti s obtížným hledáním participantů výzkumu – mužů na rodičovské dovolené: „Muži pečující o děti se obtížně hledají ve statistikách: nemusejí pobírat rodičovský příspěvek, jinak jeden z oficiálních ukazatelů „rodičovské dovolené“ (těžko se vedou statistiky zaměstnavatelů, kteří muže uvolnili z práce k péči o dítě například na neplacené volno)“ (Šmídová, 2008, s. 17).

Vzhledem k tomu, že skutečný počet mužů na rodičovské dovolené je neprokazatelný, předkládám alespoň pro představu údaje o vyplacených rodičovských příspěvcích za posledních 7 let. Pro dokreslení doplňuji tyto údaje o výsledky dalších provedených šetření.

Kuchařová (2006) uvádí výzkum Českého statistického úřadu (ČSÚ) z roku 2005, v rámci kterého byl prostřednictvím oslovených 2202 podniků zjišťován počet žen a mužů, které/ří v době od ledna 2004 do června 2005 ukončily/i rodičovskou dovolenou. Mužů bylo v této skupině jen 0,6 % a v průměru strávili na rodičovské dovolené o 6,5 měsíců kratší dobu než ženy. Větší výpovědní hodnotu o otcích na rodičovské dovolené má výzkum uváděný stejným autorským týmem – ten byl proveden mezi 829 matkami dětí do 10 let. Zde se vyskytlo 1,6 % respondentek, jejichž partner byl někdy na rodičovské dovolené. Z tohoto počtu však 33 % mužů nečerpalo rodičovský příspěvek, což koresponduje s úvahou o nepřesné statistice otců na RD vycházející pouze z počtů mužů čerpajících tuto dávku.

Další statistiky mužů čerpajících rodičovský příspěvek předkládá Ettllová (2006). Jedná se o údaje evidované Ministerstvem práce a sociálních věcí (MPSV). Počet mužů pobírajících RP se zvyšoval z 0,78 % všech příjemců a příjemkyň této dávky v roce 2001 až na 1,37 % v roce 2005.

Tabulka č. 1. Počet mužů pobírající RP v letech 2001 - 2005

Rok	Příjemci RP (%)
2001	0,78
2002	0,83
2003	0,92
2004	1,09
2005	1,37

Zdroj: Ettlerová (2006)

Mužů, kteří pobírali RP, tedy postupně přibývalo v každém roce o něco více než v předchozím: „Zvýšení je pravděpodobně způsobeno řadou faktorů: vyšším počtem narozených dětí ve srovnání s rokem 2003, zvýšením měsíční částky rodičovského příspěvku, zrušením limitu pro přivýdělek, rozšířením motivací pro participaci mužů“ (Ettlerová, 2006, s. 83). Autorka dále vysledovala, že největší zastoupení mužů pobírajících RP je v krajích s vyšší nezaměstnaností. Muži také pečují v průměru o starší děti než matky, nejčastěji se jedná o děti dvouleté. I podle této autorky „není významný“ případný početní rozdíl mezi muži pobírajícími rodičovský příspěvek a muži na rodičovské dovolené. Podklady pro takové závěry však neuvádí.

Křížková (2006) uvádí poněkud odlišná data za stejné období, např. v roce 2001 tvořili podle ní muži 0,80 % ze všech příjemců a příjemkyň rodičovského příspěvku (odchylka od Ettlerové je 0,02 %), v roce 2004 jich mělo být 1,17 % (odchylka od Ettlerové je 0,08 %). Obě autorky používají jako zdroj dat MPSV, je tedy otázkou, proč se údaje liší⁴. Podíváme-li se na konkrétní počet mužů, tak dle Křížkové byl v roce 2004 vyplácen rodičovský příspěvek 3234 mužům, zatímco Ettlerová uvádí ve stejném roce 2913 mužů. Početní rozdíl tedy činí 321 mužů. Z pohledu tématu této práce jde o rozdíl značný. Navíc obě autorky tím pádem uvádějí i rozdílný počet žen, kterým byl rodičovský příspěvek ve sledovaném období vyplácen. V roce 2004 je rozdíl poměrně velký: Křížková uvádí o 6885 žen více než Ettlerová.

Možné vysvětlení vidím v dvojím pohledu na statistiku počtu osob pobírajících rodičovský příspěvek – statistika Ettlerové zahrnuje průměrný počet žen a mužů v daném roce (tj. i osoby, které nečerpaly rodičovský příspěvek celý rok, ale pouze

⁴ Na webových stránkách MPSV nejsou data k dispozici, nelze tudíž ověřit.

některé měsíce), což je u tabulky uvedeno. Křížková pak zřejmě vychází z osob čerpající tuto dávku po celý rok (tj. ve všech měsících v daném roce). Své pojetí statistiky však blíže u tabulky neuvádí, pouze odkazuje na to, že údaje MPSV převzala od Nešporové (2005).

Pokud jde o následující období, tj. roky 2006 a 2007, vycházím z údajů Českého statistického úřadu (dále ČSÚ)⁵. V roce 2006 vzrostl výrazně počet celkově vyplacených RP – celkově se jednalo o 402 322 osob pobírajících tuto dávku, z toho 398 259 žen (nárůst o cca 116 000). Žadatelů-mužů bylo v daném roce o 198 více než v roce minulém, ovšem procentuálně se jednalo pouze o 1,01 % (početně 4073) z celkového počtu příjemců a příjemkyň. V roce 2007 došlo k poklesu všech osob pobírajících RP na 332 019 a poměr mužů v nich činil 1,38 % (početně 4574). Početně došlo k nárůstu mužů – příjemců RP o 501, což je více než dvojnásobný meziroční nárůst.

V roce 2008⁶ bylo ženám průměrně každý měsíc vyplaceno 351 760 rodičovských příspěvků a mužům 5863. Procentuálně tedy počet mužů vychází na 1,64 %, což je relativně značný nárůst oproti předchozímu roku. V roce 2009⁷ byl počet mužů o něco nižší (5573), naopak počet žen – příjemkyň dávky se zvýšil na 354 225. Došlo tedy k mírnému poklesu mužských příjemců RP na 1,57 % z celkově vyplaceného počtu.

Dle statistiky evidované ČSÚ a dle uvedeného zdroje MPSV (systém OKdávky) jsou údaje za rok 2010 zcela stejné jako v roce předchozím (tj. průměrně měsíčně pobíralo tuto dávku 5573 mužů). Jiné zdroje, které by tuto dosti nepravděpodobnou shodu potvrdily či vyvrátily, se mi nepodařilo nalézt. ČSÚ doplňuje, že ve všech krajích tvoří muži méně než 2,5 %. Údaje za rok 2011 nebyly v době vzniku této práce k dispozici.

Lze tedy shrnout, že počet mužů na rodičovské dovolené lze zjistit pouze velmi přibližně, neboť jiné spolehlivé zdroje než údaje o počtu mužů čerpajících rodičovský příspěvek neexistují. Za posledních 10 let se počet těchto mužů – příjemců RP sice podle některých autorek zvýšil dvojnásobně, ale toto zvýšení nelze jednoznačně prokázat. I tak stále tvoří velmi malé procento v porovnání s počtem žen

⁵ www.csu.cz - Ženy a muži v datech 2008. Jako zdroj statistiky je rovněž uvedeno MPSV. Je zajímavé, že i údaje o vyplaceném rodičovském příspěvku v roce 2004 se liší od těch, které uvádí Ettlrová i Křížková – ČSÚ uvádí 3021 mužů, tj. ocitá se tak mezi těmito autorkami. Dle ČSÚ by se rovněž mělo jednat o měsíční průměr počtu příjemců v daném roce.

⁶ Zdroj: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2009 vydaná MPSV v roce 2010.

⁷ Zdroj: tamtéž.

pobírajících tuto dávku. Další zkreslení může způsobit i fakt, že statistiky nijak nerozlišují, zda se jedná o otce nebo o jiné osoby mužského pohlaví (dědeček, strýc apod.). Problémem je rovněž to, že s kategoriemi žena a muž statistiky pracují zcela nekriticky, a ačkoli jsou publikovány jako „genderové“ údaje (nikoli „pohlavní“), otázky rozdílu mezi genderem a pohlavím nijak neřeší. To je zavádějící, neboť se tak může zdát, že se jedná o zástupné pojmy, které mají stejný obsah.

3. Pojetí femininity a maskulinity, mateřství a otcovství

Touto kapitolou rozpracovávám otázky související s genderovými aspekty problematiky otců na rodičovské dovolené. Analyzuji tradiční pojetí femininity a maskulinity a jejich vazbu na mateřství a otcovství

3.1. Představy o femininitě a maskulinitě

Využívání rodičovské dovolené ze strany mužů má souvislost i s chápáním maskulinity a femininity a jejich proměnami. V každé kultuře v daném čase existují určité preferované genderové⁸ „náplně“ pro muže i ženy. Tyto charakteristiky však vůbec nemusí jednotlivým mužům a ženám vůbec vyhovovat a přinášejí oběma stranám určité nevýhody a ztráty. Jedinci jsou uměle pasováni do pozic, které jim nemusí vyhovovat a brání jim realizovat se ve sférách, které jsou jim blízké bez ohledu na jejich pohlaví. S mužstvím je však spojováno více výhod než s ženstvím. „Výsada mužství je zároveň i past a platí se za ni neustálým až nesmyslným vypětím, k němuž každého muže nutí povinnost projevit se za všech okolností jako muž“ (Bourdieu, 2000, s. 47). Do tohoto „ideálu“ pak nezapadají charakteristiky spojované s femininitou (citlivost, jemnost, pečovatelsví apod.).

Na genderové kategorie se váží mnohé stereotypní představy o jejich náplních: „Genderové stereotypy jsou tedy zjednodušující popisy toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“ (Renzetti, Curran, 2003, s. 20). Stereotypy jsou všeobecně známé a v oblasti uspořádání rodinného života často bezvýhradně přijímané. Genderové stereotypy mají mimo jiné dopady na využívání rodičovské dovolené ze strany mužů.

V současné době je například péče o dítě stále přisuzována ženám s odkazem na jejich „přirozenost“, vrozené mateřské instinkty a nezastupitelnost role matky. Tyto představy samozřejmě ovlivňují jak ženy, tak i muže: „Stereotypní obrazy, pověry a mýty o přiměřených a vhodných rolích muže a ženy, nebo o ženské vrozené schopnosti mateřského chování zřetelně ovlivňují mužskou ochotu převzít víc péče o děti“ (Šmídová, 2008, s. 14). Tyto mýty a předsudky tedy podporují zažitě nerovnosti mezi muži a ženami a nadále znevýhodňují obě skupiny v oblastech, které jim „zpřístupňovány“ nejsou.

⁸ Gender v této práci pojímám jako analytický koncept, prostřednictvím kterého chápeme společenské konstrukce femininity a maskulinity a vztahy mezi nimi. Kimmel (2000) definuje gender jako „jeden z hlavních organizujících principů, kolem kterého se točí sociální život“ (překlad vlastní).

Tím, že jsou určité fyzické znaky klasifikovány jako ženské či jako mužské, dochází snadno k představě, že ženy a muži se zásadně liší i psychicky a sociálně. V návaznosti na gender se tak reprodukuje odlišná společenská očekávání a pro jedince mohou být dosti svazující, neboť mu nemusí vyhovovat. Základním znakem vztahu maskulinita – femininita jsou odlišné hodnoty připisovaných charakteristik: významnější hodnota je spojována s maskulinním, méně významná s femininním. Mužům a ženám jsou dále přisuzovány rozdílné oblasti jejich působení – mužům veřejná sféra (které je přiřazována vyšší hodnota) a ženám soukromá (méně významná). S tím souvisí i produkce práce a její dělba: „Mužská práce přitom je, jako prostředek tvorby materiálních hodnot a finančního zisku, ceněna více nežli práce ženská“ (Křížková, Pavlica, 2004, s. 19).

Konkrétní definice femininity a maskulinity se promítají do dělby domácích prací a zabezpečení péče o děti. Tyto činnosti jsou pojímány jako aktivity ženské, ba dokonce jako povinnosti žen – a muži je často vykonávají jenom tehdy, když jim „zbude“ čas nebo když se jim chce. Obrazy muže – živitele a ženy – strážkyně domácího krbu jsou silně zažitá a řada lidí je považuje za správné a neotřesitelné: „Veřejný prostor a pole moci (zvláště moci ekonomické, pole produkce) je dál v rukou mužů, zatímco ženám zbývá převážně prostor soukromý (domácnost, místo reprodukce)“ (Bourdieu, 2000, s. 85).

Pro mnoho žen a mužů však nejsou tyto předpojaté názory přijatelné, neboť jejich vnímání vlastní genderové identity a jejich hodnotový systém s nimi nejsou v souladu. Řada rodičů si takovou „odlišnost“ uvědomí až v případě, že mají možnost (nebo i nutnost) si vyzkoušet jinou než společností předurčenou pozici – např. otec doma pečuje o dítě a žena rodinu zajišťuje finančně svou výdělečnou činností. Výstižně to komentoval novinář Michal Šálek ve svých sloupcích, které psal pro BBC v době své rodičovské dovolené⁹. Vycházel z toho, že muži nemají svobodnou volbu zůstat s dítětem doma („odpočinout si alespoň na chvíli od kariérové hydry a zpestřit si svou krizi středního věku“), protože „jsme se nechali převálcovat společenským mýtem, podle kterého nejenže vdaná žena patří hlavně za plotnu, ale podle kterého muž je v podstatě takový oslík na peníze“.

Zde je patrná i další rovina těchto zažitých představ, kterou zmiňuje i Šmídová (2004) – že totiž znevýhodňují nejen ženy, kterým je přisouzena role pečovatelek a

⁹ Publikováno in Ženská práva jsou lidská práva, 2002, s. 94 a in ABC feminismu, 2004, s. 54.

hospodyněk, ale že mužům diktují pracovní výkonnost a upírají jim možnost realizovat se jako otcové nebo pečující o domácnost. Tyto nerovnosti jsou nedílnou součástí sociálního světa a maskulinita i femininita mají konkrétní preferované definice – např. matka malého dítěte je automaticky považována za ohroženou častými absencemi v zaměstnání kvůli jeho nemocnosti, a proto je její uplatnění na trhu práce horší než např. u ženy bezdětné. A muži, ve kterých je pěstován pocit, že jejich úkolem je hlavně uživit rodinu, často pracují na úkor svého vztahu s dětmi: „Dobry živitel/chleboďárce má jasnou roli uvnitř rodiny a nemůžee se věnovat aktivitám spojeným s péčí o dítě nebo mateřstvím“ (Mackevičiute, 2005, s. 6¹⁰). Tato pozice ovšem apriori nevylučuje muže z péče o dítě ve svém volnu – podstatné je spíše to, že jsou i muži, kteří ve svém volnu pečovat nechtějí.

Je tedy zřejmé, že i přes emancipační proces je žena stále primárně vnímána jako matka a hospodyně, a pokud má ambice být úspěšná i v pracovní rovině, je to považováno za její vlastní rozhodnutí s tím, že veškeré „své povinnosti“ musí také zvládnout. Mateřství však často znamená pro ženu přerušeni pracovní kariéry na několik let. Je tedy zcela běžné, že žena po narození dítěte zůstává tři i více let doma a věnuje se výhradně dítěti/dětem, zatímco partner rodinu zajišťuje finančně: „Matka zůstávající doma tři roky je normou a ty, které se odlišují, mohou riskovat nařčení, že neplní dostatečně svou mateřskou úlohu“ (Dudová, 2006, s. 62). Můžeme samozřejmě polemizovat s tím, co to je „mateřská úloha“ (nejedná se přeci o žádnou filmovou roli) a proč by ji měly ženy povinně plnit, ale lze souhlasit s tím, že většina žen zůstává na rodičovské tři až čtyři roky.

Zmíněná konstrukce femininity také vyvolává určité reakce okolí a implikuje, že mateřství je zásadní dimenzí života ženy. Pakliže se žena stane matkou, ocitne se pod vlivem určitého společenského očekávání: „A tak matka v očích českého veřejného mínění, médií i zákonů se nepřetržitě věnuje dítěti, její koničky souvisí s potřebami dítěte (šití, plavání...), pokud myslí na sebe, musí se vyrovnávat s otázkou, zda nešidí své dítě“ (Šmídová, 2008, s. 11). Některým matkám vyhovuje věnovat se několik let výhradně dítěti a může je to i maximálně naplňovat. Je-li žena opravdu spokojená, není důvod cokoli měnit. Ovšem zároveň se tímto způsobem reprodukuje představa „správné“ matky. Přitom žena, která má chuť nebo potřebu

¹⁰ Překlad vlastní.

vrátit se do zaměstnání dříve než po „povinných“ třech či čtyřech letech není kvůli tomu o nic horší matkou než ta, která je doma s dítětem po celou dobu.

Na druhé straně partnerské páry, u kterých je na rodičovské dovolené muž, mohou vytvářet vlastní představy o maskulinitě a femininitě. Pokud muž doma pečuje o dítě a žena pracuje (ať už mělo toto jejich rozhodnutí jakýkoli důvod), mohou se tím narušovat zaběhnuté stereotypy a představy o „typicky“ mužské a ženské pozici: „Přitom skutečné zapojení otců do rané péče o děti by mohlo vést jednak k získání pečujících otců pro děti, jednak k získání nového rozměru často redukovaného otcovství pouze na živitelskou roli pro muže, a jednak k redukci diskriminace žen na trhu práce“ (Křížková, 2006, s. 72). Zároveň je ale podstatné, jaký obsah má mužská péče o dítě a jak ji otec prezentuje navenek – pakliže otec „pouze“ pečuje o dítě a matka zajistí vše ostatní (uvaří, vypere), stereotypy se tím naopak utvrzují.

3.2. Mateřství a otcovství – očekávání, proměnlivost a zastupitelnost

S tematikou otců na rodičovské dovolené úzce souvisí pojetí a chápání mateřství, otcovství a rodičovství obecně. Domnívám se, že mateřství a jeho normativní obraz mají silný vliv na to, proč u nás nalezneme mezi rodiči na rodičovské dovolené tak málo otců. Mateřství ve vztahu k malému dítěti bývá přisuzována značná důležitost – a to na úkor otcovství. Diskutování nad tématem údajné nezastupitelnosti a zásadní role mateřství zcela převládá nad otázkami, jak se vlastně liší od otcovství (pokud vůbec) a v čem může být vztah otec – dítě stejný jako matka – dítě: „Kromě sdíleného rodičovství se vedou dlouhé diskuse o možných limitech mužovy role primárního pečovatele“ (Šmídová, 2008, s. 15). Sdílené rodičovství chápou jako způsob rovnocenné péče ze strany matky i otce a utváření vztahu mezi dítětem a oběma rodiči.

Objektivně neexistují důvody pro to, aby nemohl otcovský vztah k dítěti být stejně silný a bohatý jako vzájemný vztah mezi matkou a dítětem. Přitom zůstává-li otec s dítětem na rodičovské dovolené, jsou zde předpoklady pro vznik vzájemného silného pouta: „Tam, kde otec pečuje, dochází ke vztahovým posunům mezi otcem a dítětem. Muž je schopen si vytvořit těsnější vazbu k dítěti a naopak.“ (Maříková, 2007, s. 58). V rodinách, kde je otec na RD, nabývá otcovství jiné, rozvinutější dimenze. Otec se pro dítě stává primárním pečovatelem a člověkem, ke kterému se dítě vztahuje. Pohlaví pečující osoby není z pohledu zajištění jeho základních potřeb,

jako je krmení, přebalování, usínání, hygiena apod., podstatné. Význam mateřství však bývá nadhodnocován především v návaznosti na ženskou reprodukční roli: „Přitom se dá říci, že celý systém ženských rodinných rolí v zásadě vychází z biologicky podmíněné schopnosti rodit děti“ (Křížková, Pavlica, 2004, s. 69). Důraz se klade na jedinečné pouto, které se u matky a dítěte vytváří během těhotenství a krátce po narození například prostřednictvím kojení.

Existují však dostatečně silné argumenty proti přeceňování této výlučně ženské biologické schopnosti ve vztahu k dalšímu období, pro které je vyhrazena rodičovská dovolená. Muži sice nemohou dítě porodit či kojit, ale tuto možnost nemají ani všechny ženy. Naopak některé ženy se stanou matkami bez toho, že by prožily těhotenství. Jde tedy o matky, které své děti také neprodily a nekojily (např. u osvojených dětí) a přesto je jejich mateřská, resp. rodičovská vazba stejně silná jako v případě biologických matek. A na druhé straně jsou ženy, které své dítě nosily 9 měsíců těhotenství, poté porodily a následně se ho vzdaly: „Skutečnost, že žena dítě porodí, ji ještě automaticky nečiní matkou“ (Křížková, 2006, s. 78). U některých žen tedy jejich mateřství nebylo rozvinuto, resp. vlastně ani nevzniklo, protože matkami se staly až po narození dítěte – a ve stejné chvíli se této role z různých důvodů samy zřekly. Pakliže by si jejich dítě převzal v tuto chvíli kdokoli jiný – ať už by se jednalo o ženu či muže – a začal/a mu poskytovat veškerou potřebnou péči, dítě bude mít možnost rozvíjet své primární vztahy s tímto náhradním rodičem a nebude vědět, že nejde o biologické vazby. Pro dítě není podstatné, kdo je jeho primární/m pečovatelkou/em, ale důležité je, že má s někým reciproční vztah, že je zde bezvýhradní a jedinečná vazba.

Jak jsem již zmínila, ve vztahu k pečujícím otcům je také často používán argument nutnosti kojení, které může zajistit jen žena. Tato biologická předurčenost nahrává představě, že ženy jsou primární pečovatelky v nejtěžším věku. S tím koliduje mj. i povinná minimální délka mateřské dovolené, resp. samotná mateřská dovolená, která je určena ženám. Ta ostatně často koresponduje s dobou, kdy dítě bývá kojeno (cca do půl roku věku) i s představou o spíše starším věku dětí, se kterými jsou na RD otcové. Jak již bylo popsáno, rodičovská dovolená může trvat až 4 roky a tudíž ve většině případů tedy není „závislost“ dítěte na matce kvůli kojení skutečnou překážkou.

Na druhé straně řada dětí není kojena vůbec např. z toho důvodu, že žena kojit nemůže, nemá mléko, brání jí zdravotní důvody, užívání léků apod. Pokud to však

možné je, dětské lékařky a dětské lékaři kojení doporučují. Jiným případem jsou děti osvojené, kdy biologické matce je po porodu laktace zastavena a dítě dostávalo umělou stravu. Adoptivní rodiče pak samozřejmě v této formě výživy pokračují. I u dětí, které kojeny jsou, se dá v případě pečujícího otce nepřítomnosti matky vyřešit, i když to přináší jisté nepohodlí a nutnou logistiku: mateřské mléko lze odsávat a podávat kojenci v lahvičce. Další variantou je, že matka může v případě blízkosti bydliště a zaměstnání (nebo školy) docházet domů kojit nebo otec může dítě na kojení vždy v daný čas do práce (školy) dovézt.

Biologické důvody vázané na výhradnost matky jsou tedy u většiny dětí (uvažujeme-li o tom, že většina je kojena) od určitého věku zdánlivé a nepředstavují důvod pro vylučování mužů jako primárních pečovatелů. Ve vztahu k malému dítěti nejde totiž až tak o to, kým budou uspokojeny jejich potřeby - pro dítě je důležité, že budou uspokojeny a jakým způsobem. Navíc pečovatелství má i jiné dimenze: „Pečovat, starat se o dítě znamená v první řadě převzetí odpovědnosti za to, jak se dítěti daří, jak prospívá, kdy tato odpovědnost nepředstavuje to, co se může, ale spíš to, co se musí. Rodičem v právě nastíněném významu pak může být kdokoli, pohlaví pečující osoby není v uvedeném smyslu určující“ (Křížková, 2008, s. 78). Mateřství ani otcovství není vrozenou schopností, kterou každý z nás má a po narození dítěte jí pouze začne automaticky používat. Přestože se zvláště u mateřství hovoří o „pudu“ nebo „cítění“, který by snad měly mít všechny ženy, není tomu tak. City k dítěti se tvoří postupně, a i když mohou vznikat již v době těhotenství, netýkají se jen budoucí matky, ale i budoucího otce.

Stejně tak schopnost pečovat vzniká až v praxi, po narození dítěte, a jde o určité dovednosti, jejichž osvojení není závislé na pohlaví osoby. Větší rozdíly v pečovatelských schopnostech existují mezi jednotlivými ženami a mezi jednotlivými muži než obecně mezi těmito dvěma skupinami. Proto by se k hodnocení toho, jak se ženy či muži starají o dítě, mělo přistupovat bez předpojatosti odvislé od pohlaví rodiče. V případě otců na rodičovské dovolené se tradiční obrazy mateřství a otcovství v tomto směru narušují a získávají nové rozměry.

4. Okolnosti nástupu otců na rodičovskou dovolenou

4.1. Výsledky provedených výzkumů

V literatuře nenalezneme mnoho výzkumů, které by se zaměřily přímo na samotné otce na rodičovské dovolené. Jedná se spíše o výzkumy, při kterých byly participantky ženy nebo páry. Jeden z nich, provedený v roce 2005 Českým statistickým úřadem, uvádí Kuchařová (2006). Největší procento dotázaných žen (33 %) uvedlo jako hlavní důvod, proč partner někdy celodenně pečoval o dítě (tj. podmínkou nebylo čerpání RD), to, že byl nezaměstnaný. Druhou nejčastěji označenou možností (ze 6 nabídnutých) byla formulace „je správné, aby se staral i otec“ (29 % žen), poté „můj špatný zdravotní stav“ (27 %), „nastoupila jsem do zaměstnání, protože jsem měla vyšší výdělek než můj partner“ (23 %). Kolem 12 % žen považovalo za hlavní důvod to, že ony nastoupily do zaměstnání z důvodu kariéry. Zajímavé je, že celá pětina žen vybrala „jiný“ hlavní důvod, což opakovaně rozvinuly jako „špatný zdravotní stav partnera, resp. jeho invalidita“.

Výzkum však nezjišťoval, jaké byly důvody dotyčných mužů – jejich odpovědi by se totiž od těch partnerčiných mohly lišit. Navíc postrádám mezi odpověďmi možnosti jako „dohodli jsme se na tom“ nebo „partner chtěl“. V tom se výrazně projevují genderové stereotypy, v jejichž zasetí se autorky nacházejí. Výzkum byl dále doplněn i o důvody – opět uváděné pouze ženami – proč partner nikdy celodenně o dítě nepečoval. Nejvíce žen si jako hlavní důvod vybralo to, že „partner vydělával více peněz“, následuje varianta „partnerovo zaměstnání to neumožňovalo“ a třetí nejčtenější kategorii tvoří „nepracovala jsem“. Není také zřejmé, proč autoři/ky výzkumu nabídli/y možnost „partnerovo zaměstnání to neumožňovalo“, když rodičovská dovolená musí být ze zákona umožněna všem, kdo o ní požádá, a je pouze otázka, zda daný zaměstnanec (v tomto případě muž) této možnosti využije či ne. Navíc v případě dotazu na důvody, proč dle respondentek partner celodenně pečoval o dítě, tato varianta (tj. „moje zaměstnání to neumožňovalo“) nabídnuta nebyla.

Výzkum dále ukázal, že mezi muži a ženami je rozdíl nejen ve velkém početním nepoměru v čerpání RD, ale i v její délce: „Muži nejen podstatně méně využívají rodičovskou dovolenou, ale bývají doma s dětmi touto formou také kratší dobu“ (Kuchařová, 2006, s. 70). Muži také pobývali na rodičovské spíše se starším dítětem. Neboli s věkem dětí stoupá i počet mužů, kteří s nimi pobývají na

rodičovské dovolené. Tento trend lze vysvětlit několika způsoby. Matka se například po delší době strávené doma s malým dítětem chce nebo musí vrátit do práce. Navíc péče o dítě kolem 2-3 let obnáší jiné úkony a povinnosti než u kojence, a zdá se, že řada otců se již takové péče méně „bojí“ a považuje čas strávený doma s dítětem za aktivněji prožitý: „Obecně lze říci, že podle výzkumů se otcové účastní základní péče o děti nejméně v jejich nejmladším věku. Více se obvykle začnou zapojovat, až když je dětem kolem osmnácti měsíců, tj. když chodí a mluví“ (Renzetti, Curran, 2003, s. 233). Dalším důvodem může být změna na straně muže pokud jde o jeho práci či příjem (např. ukončení zaměstnání, snížení příjmu, přeřazení na jinou pozici atd.) – situace je tedy jiná, než v době kdy žena ukončovala mateřskou dovolenou v cca 5-ti měsících věku dítěte.

Jiným pohledem se na téma otců na rodičovské dovolené podívala Iva Šmídová se svým výzkumným týmem¹¹. Prováděly rozhovory s otcí i matkami a zároveň i jejich pozorování v domácím prostředí společně s dítětem/děti. Výzkumným cílem však nebylo objasnění příčin nízkého počtu otců na rodičovské dovolené, tým pouze definoval, jak okolnosti nástupu otce na rodičovskou dovolenou vnímá: „Nechápeme odchod otce na rodičovskou dovolenou jako výsledek pouze jeho vlastního rozhodnutí, ale jako výsledek strategie a rozhodnutí páru“ (Šmídová, 2008, s. 26). Práce byla zaměřena na prožívání vztahů a proměny genderových rolí v párech, kde se o dítě stará muž. Upozornila na problematiku někdy nesnadného rozhodování o odchodu muže na RD a dynamiku a proměnlivost vzájemných rodinných vztahů v tomto uspořádání rodinného života (které zasahuje i do širší rodiny a okolí).

Tým Ivy Šmídové tedy uvažoval o jakési strategii partnerského soužití. Nelze ani předpokládat, že by se jednalo čistě o rozhodnutí pouze jednoho z rodičů – ať již otce či matky, neboť oba se stávají plnohodnotnými rodiči, což přináší změnu jejich dosavadních životů. To, jakým způsobem pak vyřeší péči o dítě a s tím i související ekonomické zajištění rodiny, by tedy mělo být záležitostí jejich společného rozhodnutí. Okamžik nástupu otce na RD je tedy vždy vyústěním konkrétní situace v rodině, kterou formují vnitřní a vnější okolnosti. Okolnostem rozhodnutí o nástupu otce na RD se mj. věnuji ve svém výzkumu.

¹¹ Publikován in Šmídová, I. (ed.) 2008: Pečovatelství: zkušenost a genderové vztahy. Brno, Trinitas EU pro Fakultu sociálních studií Masarykovy univerzity.

4.2. Společenské a politické determinanty ovlivňující rozhodnutí o nástupu na RD

Při rozhodování o tom, kdo z rodičů bude s dítětem na rodičovské dovolené, vždy působí na dané páry různé vlivy, které si více či méně uvědomují. V situaci týkající se čerpání rodičovské dovolené se silně promítají genderové stereotypy a předsudky: „Stereotypní obrazy, pověry a mýty o přiměřených a vhodných rolích muže a ženy, nebo o ženské vrozené schopnosti mateřského chování zřetelně ovlivňují mužskou ochotu převzít víc péče o děti“ (Šmídová, 2008, s. 14).

Ta tzv. svobodná volba rodičů je tedy ovlivněna i vnímáním ženské a mužské pozice v rodině a také všeobecně přijatými a zažitými předsudky o jejich schopnostech a možnostech spojených s genderem. Často se jedná o zcela nevědomé determinanty jednání, zažité „pravdy“ o ženách-matkách a mužích-otcích, které jsou přijímány jako samozřejmé a bez další reflexe. Rodiče, kteří o jiné variantě než matce na RD ani neuvažují, tak nevědomě dále rozšiřují a podporují zažité stereotypy, a umocňují již tak silné tlaky vnějšího světa. Naopak rodiče, kteří si zvolí (ať již zcela svobodně nebo pod vlivem okolností) jiný model, vždy musí jít „proti proudu“.

Společenské prostředí a kulturní normy, ve kterých žijeme, nás formují již od dětství a utváří naše představy o tom, co je správné, přijatelné a „normální“. Nejedná se sice o fixní a neměnné „náplně“, očekávání se proměňují ve vztahu k věku, postavení a konkrétní roli. Naplnění role otce a matky je tedy kombinací našich představ a všeobecného očekávání, která společnost do těchto pozic vkládá: „Naše analýza naznačuje, že spíše než fixní identita, je gender vyjednáváním procesem a individuální aktéři se přizpůsobují předem nastaveným očekáváním a podmínkám prostředí“ (Šmídová, 2008, s. 80). Mnoho otců (i matek) se nechává ovlivnit i tlakem svého nejbližšího okolí - rodičů, kteří uznávají tradiční rodinný model (žena doma s dětmi, muž vydělává) nebo známých, kteří by je označili za podivíny. Může se dostavit obava, že „v tom zůstanou sami“ a nebudou pochopeni. Partneři pak často přistupují k řešení otec na RD navzdory nevoli svého soukromého i pracovního okolí.

Nakolik se jednotliví rodiče přizpůsobí těmto vlivům a nakolik půjdou ve svém rodičovství vlastní cestou, je velmi individuální. Nejedná se však o soukromý problém rodičů (nebo snad dokonce pouze žen), ale i o institucionální záležitost. Politika rovných příležitostí nespadá pod žádné ministerstvo a zůstává na vládní úrovni. Změna zákonů poskytuje jen teoretický rámec pro změny reálné. Každé

rozhodnutí ohledně rodičovské dovolené je tak podmíněno společenskými i ekonomickými strukturami. Působení těchto vlivů má omezující a znevýhodňující dopady na ženy i muže: „Právo pečovat je tak vlastně mužům reálně upíráno, a to zejména strukturálním nastavením trhu práce a nekoncepční rodinnou politikou“ (Křížková, 2008. s. 81).

Je také otázkou, zda se nepokusit zvýšit počet otců na RD prostřednictvím povinné dovolené pro otce. Například severské země ve vztahu k rodičům malých dětí rozdělují dovolenou rovnoměrně mezi oba rodiče s tím, že určité období je určené výhradně otcům: „Norsko a Švédsko ustanovilo „daddy days“, dobu, kdy otcové mohou čerpat rodičovskou dovolenou poté, co se matky vrátí do práce, aby zajistili otcům speciální čas strávený s jejich dětmi“ (Kimmel, 2000, s. 147¹²).

4.3. Ekonomická situace a uspořádání trhu práce

Za hlavní důvod pro nástup muže na RD pravděpodobně okolí (neznalé genderové problematiky) považuje ten ekonomický. V podstatě jde o matematiku, s jakým měsíčním příjmem může rodina počítat, o jaký může „přijít“ a nahradit jej rodičovským příspěvkem. Oba rodiče jsou však výrazně limitovány v rozhodnutí, kdo nastoupí na RD - rodič vydělávající více je automaticky tlačěn do role živitele a nemůže se pak svobodně rozhodovat ve vztahu k péči o dítě. A naopak druhý rodič má tak nízký příjem, že je předurčen k tomu být na rodičovské, což jej rovněž vylučuje z jiné role.

Přetrvávající rozdíly v platech mužů a žen často nenabízejí jinou možnost, než nástup ženy na rodičovskou dovolenou. Ze statistik je zřejmé, že nižší příjem mají průměrně ženy než muži, a to výrazně. V roce 2010 mediánová hrubá mzda žen dosahovala pouze 80,2 % úrovně mediánové mzdy mužů. Rozdíl v hrubé mediánové mzdě mužů a žen je ovšem největší ve věkové kategorii 30 až 39 let, tedy v kategorii potenciálních rodičů: ženy dosahují 74,9 % mzdy mužů¹³. Z pohledu hmotného zabezpečení jde tedy o výraznou genderovou nerovnost, neboť v tomto směru ženy a muži jako rodiče skutečně stejné možnosti nemají. V době, kdy bývají rodiny zatíženy hypotékou na bydlení a dalšími závazky, je rozhodnutí o pečujícím rodiči bohužel často ovlivněno pouze jedním hlediskem - finančním. Výše rodičovského příspěvku chybějící plat toho rodiče, který vydělává více, nenahradí.

¹² Překlad vlastní.

¹³ Zdroj: Český statistický úřad www.csu.cz – Ženy a muži v datech.

Ovšem pokud má žena vyšší příjem než její partner, zdá se logické, že zůstane s dítětem na rodičovské dovolené on. Jenže tomu tak v praxi nebývá. Je otázkou, zda u rodičů předtím probíhá diskuze na toto téma, a jaké je stanovisko jednotlivých (budoucích) matek a otců, pokud nastane tato situace. Znímám ze svého okolí rodiny, kdy měl muž nižší příjem než jeho partnerka, a přesto oba chtěli, aby na RD byla žena. Z její strany zaznívají argumenty, že „si to chce užít“ a že by její partner péči o dítě nezvládnul, příp. že „tak je to správné“. Navíc dítě bude kojit, ani by to tedy jinak nešlo. Muž zase sděluje, že „malé dítě potřebuje matku“ a že on by to s takto malým dítětem ani neuměl. Jako další zazněl názor, že pro ženy není práce a kariéra tak důležitá jako pro muže. Shodně oba členové páru často uvádějí, že vlastně ani neuvažovali o tom, že by na rodičovské dovolené zůstal muž.

Podobná je situace, kdy je muž nezaměstnaný, je v invalidním důchodu či z jiného důvodu nemá vlastní zdroj příjmů. Ve chvíli, kdy je příjem rodičů stejný nebo u ženy nižší, automaticky se předpokládá, že doma s dítětem zůstane žena. Ale jak uvádí Šmídová (2004), počet otců na RD pravděpodobně nekorresponduje s počtem nezaměstnaných otců, otců v invalidním důchodu, apod. – nelze tedy považovat za samozřejmost, že by všichni tito muži zůstávali automaticky na RD.

Realita trhu práce je ovšem taková, že znevýhodňuje ženy. Především ženy v produktivním věku jsou nezaměstnaností ohroženy více než muži a tak pro ně může být pobyt na rodičovské dovolené (dočasným) řešením. Nezaměstnanost se v mnohých případech dotkne žen, které zvolily čtyřletou rodičovskou dovolenou a které se již po jejím skončení neměly kam vrátit (jak jsem již uvedla, zaměstnavatel není povinen umožnit zaměstnankyni návrat do zaměstnání po více než 3 letech). Pak je po narození dalšího dítěte nejsnadnější zůstat opět doma. Obdobná situace nastává také při zrušení původního zaměstnavatele, u žen, které dosud po studiu nepracovaly nebo mají s ohledem na svou kvalifikaci obtížné uplatnění na trhu práce. Horší pozici mají také rodiny žijící v oblastech s vyšší nezaměstnaností, kde může při rozhodování o přijetí do pracovního poměru hrát roli i předsudek o ženské a mužské „povinnosti“ zajistit rodinu finančně: přednost dostane spíše otec, který má doma malé děti než matka, která „přeci může být na rodičovské dovolené“.

Dalším důležitým aspektem problému je, že rodičovská dovolená se u nás bere jako samozřejmost, která navazuje na mateřskou dovolenou. A jelikož mateřskou dovolenou čerpají jen ženy, automaticky pak pokračují v péči o dítě formou RD. Zaměstnavatelé tedy automaticky očekávají, že pokud žena otěhotní, odejde na

mateřskou a pak zůstane doma další tři roky na rodičovské. Jedná se o zavedený trend, který se u nás mění jen velmi pomalu.

Zaměstnavatele může stejně tak překvapit žádost otce o poskytnutí rodičovské dovolené (žádost je však víceméně formální, neboť zaměstnavatel je povinen nástup umožnit), neboť si většinou nepřipouští, že by narození dítěte mohlo u muže změnit něco v jeho pracovním životě. Pokud bude zaměstnavatel prosazovat výhradně své zájmy a na pracovníka „tlačit“, aby zůstal, může to partnerům situaci znepríjemnit a eventuálně i změnit jejich původní rozhodnutí o nástupu otce na RD. Nepříjemná může být i reakce pracovního kolektivu: „Otcové bývají někdy za toto rozhodnutí vystaveni posměchu a mobbingu¹⁴ ze strany kolegů“ (Jarkovská, 2004, s. 11).

Nelze však předpokládat, že by všichni kolegové reagovali negativně, natož pak kolegyně. Ze strany žen bývá muž na rodičovské dovolené vnímán často spíše jako hrdina, což ale může být pro dotyčného stejně nepříjemné jako označení „baba“ či „pod pantoflem“. Muži se tedy musí vyrovnávat s „jinakostí“ vlastní maskulinní identity, i když reakce okolí mohou být různé, negativní i pozitivní: „Některá společenská očekávání muži nenaplnují, jsou jiní, než „se od mužů očekává“, jim samotným to nevádí, ale reflektují, že okolí s tím problémy má“ (Šmídová, 2002, s. 125). Vypořádat se s odezvou nejbližšího okolí ovšem může některým otcům činit obtíže, zvláště pokud nechťejí přijít o přízeň a pomoc rodiny nebo kamarádů či se hodlají do původního zaměstnání vrátit.

Svou roli hraje rovněž horizontální segregace trhu práce. Pracovní segregace na základě pohlaví je „míra, do které jsou muži a ženy koncentrováni v zaměstnání, která převážně zaměstnávají pracovníce jednoho pohlaví“ (Renzetti, Curran, 2003, s. 322). Jinými slovy jde o situaci, která je na trhu práce zřejmá a prokazatelná. Ženy a muži se jako skupiny koncentrují v rozdílných odvětvích. Například ve sféře školství, zdravotnictví, sociální, apod. výrazně dominují ženy, v oblastech jako je technologie, zemědělství, IT, stavebnictví aj. zase muži. Jak uvádí Kimmel (2000), genderová segregace trhu práce jako by odrážela údajné mužské a ženské přirozené predispozice. Dle Oakley (2000) se ženy soustřeďují do profesí zaměřených na pečovatelské, domácí a kancelářské práce a nekvalifikované manuální činnosti. Podle autorky se k výkonu „mužských“ a „ženských“ povolání váží „typické“ vlastnosti – např. u mužů se jedná o iniciativu, vytrvalost a agresivitu. Finanční

¹⁴ Mobbing označuje nejrůznější formy znepríjemňování života na pracovišti. Charakteristické je pro ně skrytost, rafinovanost a zákeřnost (zdroj: www.cs.wikipedia.org).

ohodnocení je rovněž segregováno v návaznosti na jednotlivé sféry: „V profesích, které dominují muži jsou tendence k vyšším platům, v profesích dominovaných ženami jsou tendence k platům nižším“ (Kimmel, 2000, s. 181¹⁵). Kromě rozdílů v příjmech nalezneme mezi „mužskými“ a „ženskými“ povoláními další rozdíly: „Celkově muži okupují většinu profesí poskytujících vysokou prestiž, vysokou odbornost a vysoký příjem, a to platí v celém industriálním světě“ (Oakley, 2000, s. 118).

Důvodem rozdílných příjmů mezi muži a ženami je dále vertikální segregace pracovního trhu. Muži zastávají vyšší pozice než ženy, tj. se zvyšující se pozicí přibývá mužů, zatímco ženy nacházíme především v podřízených pozicích. Je logické, že s nižším pracovním zařazením je spojen nižší plat. Kariéernímu postupu žen brání soubor různých bariér, pro který se používá termín „skleněný strop“: „Tato překážka vzniká jako důsledek předsudků a mechanismů v organizacích, kde jsou ve vedení především muži“ (Machovcová, 2004, s. 32). Ženy tak mají v profesním postupu mnohem méně možností než muži, a to i přesto, že v oblasti vzdělání a pracovních zkušeností se s muži srovnávat mohou.

Ať již se tedy jedná o horizontální či vertikální segregaci trhu práce, oba tyto determinanty mají silný vliv na finanční ohodnocení mužů a žen. Ženy jsou v tomto směru diskriminovány a jejich volba ohledně čerpání rodičovské dovolené pak má úzkou souvislost s jejich pozicí na trhu práce: „Obvykle méně výhodná pozice žen na trhu práce a výhodnější pracovní pozice mužů konzervuje zaběhnutý stav a neumožňuje ve větší míře změnu chování lidí, jichž se týká“ (Maříková, 2003, s. 88).

Párům, které mají jinou představu o využití rodičovské dovolené než je běžné, stát svou nečinností nikterak situaci neulehčuje. Nešíří osvětu a informovanost o zastupitelnosti mateřské a otcovské role, nepodporuje aktivní otcovství, nečiní kroky ke zvýšení otců na RD prostřednictvím zavádění kvót, nebrání nijak genderové segregaci trhu práce a neřeší ani hluboce zakořeněné představy o potřebě více odměňovat muže jakožto údajné živitele: „Genderová struktura trhu práce je totiž natolik silná, že výrazně ovlivňuje vztahy v rámci rodičovského páru a doposud tlačí příslušníky obou pohlaví do tradičních rolí“ (Křížková, Pavlica, 2004, s. 80). Problémem je samozřejmě i nepochopení či neochota úřadů a dalších státních

¹⁵ Překlad vlastní.

institucí, na které rodiče praktikující „svůj“ model péče narážejí při vyřizování nutných záležitostí.

Lze shrnout, že ekonomické důvody jsou silné argumenty, ve kterých má významnou moc i stát ve vztahu ke stanovení výše rodičovského příspěvku. Při nejčastějším způsobu čerpání RP (po dobu 3 let) se tato dávka pohybuje kolem hranice minimální mzdy. Rozhodnutí, že otec zůstane na rodičovské dovolené se tedy v tomto případě neřídí ani tak svobodnou vůlí rodičů, ale spíše možnostmi, které rodina má - a volí pro sebe tu nejvýhodnější.

5. Shrnutí příčin nízkého počtu otců na RD a argumenty pro změnu

5.1. Možné příčiny a důsledky nízkého počtu otců na RD

Určité stereotypní představy o „správné“ femininitě a maskulinitě mají v uspořádání rodinného života velmi významnou funkci. A tak i pod jejich vlivem partneři po narození dítěte přistupují ke stejnému řešení jako naprostá většina ostatních párů – na rodičovské dovolené zůstává žena a muž nadále pracuje: „Od mužů se očekává, že investují čas a energii do své práce, od žen se totéž očekává v rodině“ (Renzetti, Curran, 2003, s. 234). Ačkoli může tento způsob rozdělení rolí mnohým rodinám skutečně vyhovovat (a to i oběma partnerům), genderové stereotypy se tím nadále podporují a utvrzují. Mnoho rodičů volí tuto nejběžnější variantu i přesto, že by si role raději vyměnili (nebo alespoň jeden z nich), avšak z různých důvodů zůstávají ve všeobecně přijatelných genderových vzorcích chování.

Při rozhodování o tom, zda zůstane na rodičovské dovolené muž, jsou tedy rodiče vždy ovlivněni kromě okolností vlastní rodinné a pracovní situace i řadou jiných determinantů, mezi které patří sociální politika státu, poměry na trhu práce, tlak či přístup okolí. Stávající nerovná situace, má dopad nejen na znevýhodňování obou rodičů (každého v jiné oblasti), ale odráží se samozřejmě na celkové rodinné situaci a na vzájemných rodinných vztazích.

Stejně tak mnoho otců může trpět tím, že se svým dítětem tráví málo času a možná se obávají si připustit nebo vyslovit nahlas přání nastoupit na rodičovskou dovolenou. Všeobecné společenské očekávání od role matky a otce často (nevědomě) předurčuje jejich rozhodnutí ohledně dělby péče o dítě. Tlak na otce je přitom stejně silný jako na matky – představa „správného“ muže, který musí rodinu uživit, je dosti silně zakořeněná. Řada párů považuje tuto dělbu zodpovědnosti a povinností ve vztahu k rodině za správnou a proto se tohoto modelu drží. Tento postoj pak zapřičiňuje to, že mezi osobami na rodičovské dovolené je naprostá většina žen.

Navíc, i páry, které se dohodnou na tom, že na rodičovské dovolené zůstane otec, nemají snadnou pozici. Mohou se dočkat negativních reakcí v zaměstnání a ve své rodině, a to na obou stranách: „Zatímco muži mohou být pozitivně ohodnoceni za své pečovatelské rodičovství a i oni sami se za to oceňují (viz výroky typu „Jsem dobřej, co?“, „No, jsem přece úžasnej!“), ženy se zpravidla nedočkají pozitivního ohodnocení za živitelství“ (Maříková, 2007, s. 56). V případě žen lze očekávat zaskočení zaměstnavatele kvůli tomu, že se žena vrací dříve než po obvyklých třech letech a její „přivítání“ pak nemusí být příliš vřelé. Tato reakce pak možná vyvolá

v ženě pochybnosti, zda se rozhodla dobře. A přístup konvenčního okolí, zejména konzervativně smýšlejících členů a členek rodiny nebo kamarádů/ek, kteří/ré si myslí, že o dítě se má doma starat matka, rovněž nevytváří potřebnou podporu.

Rodiče, kteří mají jiné představy o tom, jak zajistit péči o děti, jak rozdělit role v rodině apod. se však potýkají s různými překážkami a problémy: „Při realizaci nekonvenčního modelu museli být oba partneři schopni vyrovnat se s mnohými omezeními včetně fungování genderových předsudků a stereotypů.“ (Maříková, 2007, s. 55) Mezi takový nekonvenční model stále patří i uspořádání rodinného života ve formě otec na rodičovské dovolené.

Rodiny s otci na rodičovské dovolené mohou procházet obdobím dvojí nejistoty – otec proto, že není dostatečně „muž“, když přestane pracovat a bude se starat o dítě, a žena za to, že nechala dítě doma s otcem a chodí do práce: „Podobně vzdát se „mateřské moci“ také vyvolává obavy. A tak pocity nejistoty zažívaly i matky z rodin, kde o děti začal pečovat otec“ (Šmídová, 2008, s. 81). Ženy pak mohou být vystaveny kritice a poznámkám o krkavčích matkách. Některé se raději podvolí všeobecně přijímanému názoru, že matka patří k dítěti a měla by se mu maximálně věnovat v jeho nejútlejším věku. A to i přesto, že by se rády vrátily po mateřské dovolené zpět na své pracovní místo nebo by se chtěly na rodičovské dovolené prostřídat s otcem.

Nástupu otce na RD je podmíněn spíše nutností než svobodnou volbou rodičů. Kromě velmi silných ekonomických determinantů se může jednat také o zdravotní příčiny na straně ženy (neschopnost zvládnout péči o dítě) i muže (např. rekonvalescence, chronické onemocnění apod.). Lze uvažovat i o jiných specifických důvodech, které rodiče přimějí k výměně rolí, tedy o situace, kdy muž musí ženu „zastoupit“. Zda lze vysledovat i nějaké další pohnutky, jako je třeba přání ženy nebo muže, se pokusím zjistit ve svém výzkumu.

5.2. Argumenty pro větší zapojení otců do péče o děti útlého věku

Naše legislativa upravuje rodičovskou dovolenou tím způsobem, že rodiče mohou s dítětem zůstat doma po dobu několika let. Matky i otcové mají v tomto směru stejnou teoretickou možnost. Současnou zákonnou úpravu rodičovské dovolené bychom tedy měli chápat jako šanci pro oba rodiče. Zůstává-li doma s dítětem výhradně žena, její existence se eliminuje na roli matky, která vychází z vazby s dítětem. Tři i více let strávených doma v kolotoči stereotypních úkonů může mít

negativní dopad na její psychiku, kdy realizace v jiné rovině chybí. Často se pak u matek, které myslí pouze na dítě a jeho potřeby, vytvoří vzájemná nezdravá fixace s dítětem, projeví se únava ze stereotypu a každodenních opakovaných aktivit. Matce se dále zúží obzor na témata spojená s dítětem, omezí se její kontakt se širším okolím (např. pracovní kolektiv), hrozí ztráta sebevědomí spojená s pracovním uplatněním a minimalizuje se prostor na koníčky a vlastní volný čas.

Otec se pak zase dostává do pozice výhradního živitele rodiny, tráví mnoho hodin denně v práci a s dětmi nemá možnosti si vytvořit tak blízký vztah. Když se rodiče na rodičovské dovolené vystřídají, jejich role dostávají nové rozměry. Žena má možnost dříve se vrátit do zaměstnání a pokračovat ve své pracovní dráze, čímž získává pocit naplnění a využívá svůj potenciál i v jiné rovině než jako matka: „Nícméně je nesporné, že přerušeni zaměstnání z důvodu péče o malé děti (v době rodičovské dovolené) přispívá nejen k „časovému“ přerušeni pracovní kariéry žen, ale také k nabourání její profesní (oborově-funkční) kontinuity“ (Kuchařová, 2006, s. 73). U muže zase nedochází k přeceňování jeho role živitele, což je osvobozující. Navíc má možnost strávit s potomkem intenzivní čas v období jeho prvních let, kdy si dítě vytváří primární vazby k blízkým osobám. Otec se tak významně podílí na základní péči o dítě, získá nové dovednosti, ovlivňuje přímo rozvoj dítěte a učí ho potřebným dovednostem. Oba rodiče tak mají vliv na výchovu dítěte již od začátku.

Navíc tím, že se rodič dostane do pozice toho druhého, získá nový náhled na náročnost dané pozice. V některých rodinách možná u rodičů dochází k určitému vzájemnému nedocenení role toho druhého, neboť oba si myslí, že dělají pro rodinu víc než ten druhý – otec tím, že chodí do práce a rodinu „živí“ a matka zase zajišťuje celodenní péči o děti a jejich výchovu (a k tomu se často stará o domácnost). Tím, že si své „úlohy“ vymění a vžijí se tím do původní situace partnera/ky, docení spíše přínos a náročnost obou pozic. Ve vztahu k dítěti jsou kromě toho rodiče schopni se plně zastoupit, což se zřejmě promítne do uspořádání rodinného života i po skončení rodičovské dovolené.

Mít možnost věnovat se během prvních několika let života dítěte jak péči o něj, tak i pracovním aktivitám, je tedy přínosem pro oba rodiče i pro dítě. Přerušeni kontinuity na trhu práce není pro matku natolik výrazné. Žena tedy není v tomto směru znevýhodňována tím, že se doma starala několik let o děti (přestože se jedná o velmi náročnou a užitečnou práci, která často obnáší více povinností a zodpovědnosti než zaměstnání na plný úvazek). Otec má zase prostřednictvím rodičovské dovolené

příležitost prožívat své rodičovství naplno a osvobodit se od svazující role živitele. Navíc zde vzniká prostor pro budování citové vazby obou rodičů k dítěti, což u dítěte vyvolává pocit bezpečí a jistoty. Oboustranná zkušenost s rodičovskou dovolenou by měla být pro partnery posilujícím a upevňujícím prvkem jejich vztahu a celkově mít na rodinu stmelující vliv: „Domov naplněný láskou a podporou, kde rodiče tráví dostatek kvalitně prožitého času s dětmi i spolu navzájem, je nejsilnější předpoklad pro budoucí fyzické, emocionální a psychické zdraví dětí i rodičů“ (Kimmel, 2000, s. 147¹⁶).

¹⁶ Překlad vlastní.

III. EMPIRICKÁ ČÁST

Úvod

V rámci empirické části své diplomové práce nejprve představím svá metodologická východiska a použitou metodu výzkumu. Mým paradigmatem je konstruktivismus, v rámci kterého vymezuji i svá ontologická, epistemologická a metodologická východiska. Následně popíši, jakou metodu jsem ve výzkumu použila, jaké jsou její výhody i možná úskalí. Věnuji se dále i popisu výběru vzorku, průběhu rozhovorů a analýze rozhovorů. Jako prostředek k analýze rozhovorů jsem použila kódování. Data jsem analyzovala na základě konceptů představených v teoretické části.

6. Metodologie

6.1. Paradigma

Na začátku každého projektu si musí badatel/ka ujasnit, v rámci jakého paradigmatu se pohybuje: „Otázky metody následují až po otázce paradigmatu, které definujeme jako základní systém přesvědčení nebo pohledu na svět, který vede výzkumníka/ci nejen ve výběru metod, ale poskytuje i základní epistemologická a ontologická vodítka“ (Guba, Lincoln, 1994, s. 105¹⁷). V rámci každého paradigmatu je přitom třeba si primárně odpovědět na tři otázky – ontologickou, epistemologickou a metodologickou. Tyto autorky je definují následujícím způsobem: Ontologická otázka se týká toho, jaká je povaha reality a co všechno se o ní můžu dozvědět. Epistemologická otázka se ptá, jaká je povaha vztahu mezi badatelem/kou a tím, co zkoumáme. Metodologie se dotýká toho, jak může badatel/ka provádět zkoumání toho, o čem si myslí, že může být poznáno (Guba, Lincoln, 1994). Výběr metody následuje až poté a představuje konkrétní techniky a postupy, prostřednictvím kterých objevujeme sociální realitu (např. pozorování, rozhovor, dotazník).

Feministický výzkum pracuje v rámci všech tří paradigmat, která identifikují Guba a Lincoln (1994) – pozitivismu, konstruktivismu a kritické teorie. V tomto výzkumu jsem vycházela z paradigmatu konstruktivistického: „Konstruktivismus je směr, který se zajímá o způsoby, jakými lidé individuálně nebo kolektivně interpretují nebo konstruují sociální a psychologický svět ve specifických lingvistických, sociálních a historických kontextech“ (Hendl, 2005, s. 91). Mým východiskem bylo to, že situace mužů na rodičovské dovolené je chápána jako sociálně konstruovaná prostřednictvím chování a jednání samotných rodičů v daném kontextu a čase. Na ontologickou otázku odpovídám v souladu s konstruktivistickými východisky, kterými je teorie o proměnlivosti reality, tzn. skutečnost o mužích na rodičovské dovolené je taková, jakou ji lidé utvářejí svými postoji, chováním, akty. Epistemologie vychází ze vztahu mezi zkoumající (mnou) a zkoumanými: dle Hendla (2005) jsou provázáni v procesu, ve kterém se vytvářejí výsledky. Obdobně Guba a Lincoln (1994) popisují epistemologii v konstruktivismu jako interaktivní spojení, ve kterém jsou zjištění doslovně vytvářena. V rámci metodologie jsem vycházela z toho, že zkoumání toho, co mohu poznat o otcích na rodičovské dovolené, je třeba provádět prostřednictvím přímé interakce mezi mnou

¹⁷ Překlad vlastní.

jako badatelkou a participanty¹⁸ v rámci daného sociálního kontextu (tzv. v přirozeném prostředí). Těžiště práce je postaveno na přesvědčení, že se o mužích na rodičovské dovolené dozvím nejvíce přímo od těch, kteří tuto zkušenost sami mají. Realitu tedy poznávám prostřednictvím toho, co mi o ní participanti sami řeknou.

Ve výzkumu jsem dále jako teoretické východisko využila feministickou teoretickou tradici. Teoretické koncepty, s kterými jsem pracovala, jako je gender, femininita, maskulinita, mateřství a otcovství jsem popsala v teoretické části. Obecně vycházím z feministické perspektivy tak, jak jí teoretizuje Ramazonglu a Holland (2004). Feministické vědění je ukotveno ve zkušenostech genderovaného sociálního života, reflektuje však, že zaručené nebo absolutní poznání neexistuje. Feministický výzkum vede ke znalosti genderových vztahů a pochopení genderového života s potencialitou jejich změny. Není nutně „ženským“ výzkumem, tj. prováděný ženami nebo o ženách. Kategorie žena a muž mohou být dle těchto autorek vnímány jako sociálně utvářené a tím variabilní genderové kategorie. Jednou z charakteristik feministického výzkumu je dále dle Reinharz (1992) snaha o prezentaci lidské rozmanitosti. V souladu s těmito východisky je můj výzkum zaměřen na otce na RD, kteří jsou poměrně netypičtí a mohou konstruovat vlastní genderovou identitu. Mají potenciál utvářet variabilní sociální vztahy.

V mém přístupu k výzkumu se odráží i jedno z mých dílčích přesvědčení, a totiž, že za genderovou nerovností stojí mimo jiné i fakt, že rodiče se nestřídají v péči o dítě na rodičovské dovolené. V naprosté většině jsou to pouze ženy, které několik let zůstávají s dítětem doma, což napomáhá konzervovat existující genderově nerovné postavení mužů a žen v rodině i na trhu práce. Domnívám se proto, že je správné, aby na rodičovské dovolené zůstávali i otcové, ideálně po stejně dlouhou dobu jako matky.

6.2. Metoda

Vzhledem k tématu práce a jejímu cíli jsem se rozhodla realizovat kvalitativní výzkum založený na rozhovorech s otci, kteří touto zkušeností prošli nebo v současné době procházejí. Rozhovory jsem volila z důvodu možnosti získat

¹⁸Účastníky výzkumu označuji nejčastěji jako participanty (což je v souladu se zásadou feministického výzkumu, který považuje účastníky za spolutvůrce výzkumu a vyvaruje se nadřazené pozice výzkumníka/ice nad účastníky výzkumu); příp. používám ne zcela výstižné pojmenování respondenti.

výpovědi mužů, o kterých v podstatě celá moje práce pojednává. Jejich osobní zkušenost s pobytem na rodičovské dovolené a jejich názory na otázky související s péčí o malé děti u nás obecně jsem považovala za autentickou výpověď z praxe, která mi potvrdí nebo vyvrátí některé moje hypotézy a povede k formulaci nových teoretických východisek.

Rozhovor je ve feministickém výzkumu často používanou metodou, s preferencí rozhovorů polostrukturovaných a nestrukturovaných. Jedním z hlavních důvodů je skutečnost, že „výzkum založený na rozhovorech s otevřenými otázkami zkoumá lidské vnímání reality a nechává výzkumníka/ci vytvářet teorii“ (Reinharz, 1992, s. 18¹⁹). Rozhovory probíhají přímo v terénu, v bezprostředním kontaktu s participujícími a jejich výsledkem je porozumění zkušenosti dotazovaných. Na rozdíl od dotazníků přináší přímý kontakt a možnost pokládat doplňující otázky, které vyplynou ze sdělení participujících.

Reinharz (1992) popisuje rozhovor jako metodu atraktivní pro feministický výzkum z toho důvodu, že zahrnuje přímou interakci mezi badatelem/kou a respondentem/kou. Autorka preferuje otevřené otázky, které zahrnují maximum popisu, čímž můžeme zaznamenat řadu různých myšlenek vlastními slovy respondenta/ky. Důležitou roli hraje i neverbální komunikace (mimika, gesta, příkyvování,...). Pečlivé naslouchání vede k novým otázkám, čímž se orientujeme na respondenta/ku a ten/ta se stává participantem/kou spíše než subjektem výzkumu. Rozhovory jsou pak v souladu s feministickou snahou vyhnout se kontrole nad ostatními a rozvíjet pocit spojení. Cílem rozhovoru je dozvědět se to, co skutečně participant/ky chtějí sdělit, nikoli to, co chce badatel/ka slyšet. Je proto nutné nechat dostatečný prostor pro vyjádření a nemanipulovat způsobem položení otázky. Rovněž je třeba zvážit, zda ze stejného důvodu budeme či nebudeme na začátku participant/ka informovat o cíli výzkumu, aby to jeho/její odpovědi neovlivnilo. První otázka rozhovoru má být vždy stejná, taková, která participanta/ku vybízí k rozhovoření.

Disman (2005) ke kvalitativním rozhovorům uvádí ještě některá další pozitiva (v porovnání s dotazníky). V rozhovoru je téměř jisté, že dotazovaná osoba je ta, která byla vybrána do vzorku. Proporce úspěšně dokončených rozhovorů je podstatně

¹⁹ Překlad vlastní.

vyšší než návratnost dotazníků. Pro respondenta/ku je obtížnější vynechat odpověď na některou otázku.

Stejně tak je ale třeba dle Dismana (2005) reflektovat i limity této metody. Jedná se o pracnou a časově náročnou techniku, někdy i nákladnou (např. při místně rozptýleném vzorku). Zachování anonymity může být pro respondenty/ky málo přesvědčivé. Náročnost zpracování získaných dat vyžaduje omezený počet participantů/ek, což je třeba brát v potaz při zobecňování výsledků. Osoba výzkumníka/ice může při rozhovoru „tváří v tvář“ ovlivnit odpovědi participující/ho (snaha o co nejlepší dojem vůči konkrétní osobě výzkumníka/ice). Participant/ky vědí, že jsou součástí výzkumu a jejich reakce nemusí být přirozené.

Hendl (2005) také poukazuje na to, že vedení kvalitativního rozhovoru vyžaduje citlivost, interpersonální porozumění a koncentraci. Je třeba zvážit délku rozhovoru a časové možnosti participanta/ky. Přípravě rozhovoru je třeba věnovat maximální péči a během rozhovoru je nutné dbát na jeho průběh. Při jeho realizaci vytváříme vztah důvěry, vstřícnosti a zájmu. Klademe vždy jen jednu otázku, kterou formulujeme jasně. Udržujeme si neutrální a nehodnotící postoj ke sdělení participanta/ky. Během realizace rozhovorů kriticky reflektujeme sami sebe a tuto sebereflexi promítáme v dalších rozhovorech.

U kvalitativního výzkumu probíhá proces přípravy rozhovorů, vedení rozhovorů, analýzy a sepsání výsledné zprávy v kruhu, nikoli lineárně, neboť především fáze vedení rozhovorů a analýzy se prolínají. Při rozhovoru získává badatel/ka data, jejichž znalost jej ovlivňuje v přístupu k dalším rozhovorům – lze pozměnit formulaci otázky, připravit si doplňující apod.

V tomto výzkumu jsem zvolila polostrukturované rozhovory, některé otázky tedy byly předem připravené, jiné vyplynuly z průběhu rozhovoru. Výhodou polostrukturovaných rozhovorů je - v porovnání s nestrukturovanými či strukturovanými to, že nabízejí oporu a zároveň i flexibilitu. Sled připravených otázek je dodržován jen rámcově, plynulost rozhovoru zajišťuje navazování na poslední sdělení respondenta/ky a doplňující otázky. To umožní participujícím rozvinout více vlastní myšlenky a badateli/ce zase ověřit si validitu sbíraných dat např. prostřednictvím jinak položené otázky týkající se stejné věci.

Struktura rozhovoru byla následující:

Jaké byly okolnosti Vašeho nástupu na rodičovskou dovolenou, proč jste se tak s partnerkou dohodli?

Jaká byla reakce Vašeho zaměstnavatele, rodiny, kamarádů či známých?

Co bylo pro Vás nejtěžší/nejsnadnější?

Překvapilo Vás něco?

Jak probíhal Váš typický den na rodičovské dovolené?

Změnila se nějak dělba práce v rodině?

Měl jste nějaké pracovní aktivity během rodičovské dovolené?

Vrátil jste se do původního zaměstnání?

Pobíral jste rodičovský příspěvek?

Považujete výši rodičovského příspěvku za přiměřenou?

Poznal jste jiné tatínky na rodičovské dovolené?

Změnily se nějak vztahy v rodině – vzájemně s dítětem a v partnerství?

Domníváte se, že z pohledu dítěte je rozdíl, když se o něj doma stará maminka nebo tatínek?

Vnímáte, že je na rodičovské dovolené otců málo? Proč si myslíte, že to tak je?

Mělo by se to nějak změnit, případně jak?

Otázka, která vyplynula z prvních rozhovorů, a kterou jsem pak již dalším tatínkům pokládala:

Narazil jste na nějaký problém, který by souvisel s tím, že jste muž na rodičovské dovolené?

Časté doplňující otázky byly dále tyto:

V kolik hodin se partnerka vracela domů ze zaměstnání?

Co jste dělal v době, kdy syn/dcera spal/a přes den?

6.3. Výběr vzorku

Před začátkem tvorby této diplomové práce jsem osobně ve svém soukromém životě žádného muže na rodičovské dovolené neznala. Pouze jsem z doslechu věděla o několika otcích, kteří touto zkušeností prošli. Jak jsem popsala k teoretické části, je obtížné zjistit, kolik otců momentálně je na rodičovské dovolené, příp. kolik bylo v letech minulých. I kdyby se tato evidence vedla, bylo by z důvodu ochrany osobních údajů obtížné se k těmto jedincům dostat. Vzhledem k tomu, že pracuji jako sociální pracovnice, měla jsem možnost několik otců oslovit přímo mezi svými klienty. Z profesního hlediska, s ohledem na etický kodex a povinnou mlčenlivost, jsem však této cesty využít nechtěla a ani nemohla. Navíc jsem uvažovala i nad tím, že tito otcové by se pravděpodobně výzkumu odmítli zúčastnit, neboť ve vztahu k nim jsem úřední osobou, „jejich“ sociální pracovnící. Necítila bych ani rovnocenné postavení ve vztahu k těmto participantům, čímž by nebyl splněn jeden ze základních předpokladů feministického výzkumu. Navíc jsem nechtěla překročit v tomto směru určitou hranici, která je v sociální práci nastavena mezi pomáhající osobou a klientem.

K výběru vzorku došlo nakonec způsobem „pohodlným“, tj. jednalo se o participanty, ke kterým jsem měla přístup ve svém okolí. Podmínkou bylo to, že se mělo jednat o otce, kteří momentálně jsou nebo byli na rodičovské dovolené v době, od které neuplynuly více než 3 roky (od skončení RD). Limit tří let jsem zvolila z důvodu zachování ještě relativně čerstvých vzpomínek na okolnosti nástupu na RD, její průběh atd. Navíc jsem tím zahrнула již pouze ty rodiny, které měli možnost si vybrat, jak dlouho budou čerpat rodičovský příspěvek (a zda ho bude mít skutečně ten z rodičů, který je na rodičovské dovolené). Dále jsem hledala takové muže, kteří

nebyli k rodičovské dovolené „přinuceni“ okolnostmi v tom smyslu, že by matka dítěte od rodiny odešla nebo zemřela

Vzhledem k tomu, že jsem žádného otce na RD neznala osobně, oslovovala jsem možné účastníky výzkumu nepřímo – přes rodinu, kamarády, známé a kolegyně z práce. Vytvořila jsem informační letáček, ve kterém jsem uvedla, koho hledám a za jakým účelem. V letáčku jsem uváděla také ujištění o zachování důvěrnosti a anonymity s tím, že jejich sdělení bude použito pouze pro účely této diplomové práce. Tento materiál jsem emailem zaslala lidem, kteří mi s oslovováním respondentů pomáhali. Konkrétně přes moji sestru jsem získala kontakt na 3 participanty, kteří věděli o další čtyřech otcích na rodičovské dovolené - pomocným způsobem výběru vzorku byla tedy metoda sněhové koule²⁰. Dalšího respondenta znala moje švagrová, jiného moje kamarádka a jeden participant byl kolega mého švagra.

²⁰ „Snowball Technique“ spočívá ve výběru jedinců, při kterém nás nějaký původní informátor vede k jiným členům naší cílové skupiny“ (Disman, 2005, s. 114).

7. Organizace a průběh rozhovorů

7.1. Příprava rozhovorů

Nakonec jsem shora popsaným způsobem získala emailový a/či telefonický kontakt na 10 mužů, kteří splňovali podmínku čerpání rodičovské dovolené v posledních 3 letech. Všechny jsem oslovila emailem (resp. ve dvou případech jsem měla emailové spojení na partnerky participantů) a pokud dosud neměli k dispozici letáček s informacemi, zaslala jsem jej v příloze. Informovala jsem je rovněž o předpokládané délce rozhovoru, resp. celého našeho setkání, a nabídla několik možností, kde by mohlo proběhnout. Navrhla jsem, že za participanty mohu přijít do jejich domova nebo se můžeme sejít v mém zaměstnání, doma či na některém veřejně přístupném místě (kavárna apod.) Dále jsem jim předestřela potřebu si rozhovor kvůli následnému zpracování nahrávat s tím, že nahrávka slouží pouze pro mé účely a její reprodukce ani přepis se nikde neobjeví. Několik týdnů před samotnými rozhovory jsem všechny participanty telefonicky kontaktovala a domluvila si s nimi konkrétní termín a místo rozhovoru. Snažila jsem se jim vždy nabídnout dostatek možných termínů a výběr jsem nechala zcela na nich, stejně jako místo setkání. Zároveň jsem se u každého participanta ujistila, že stále platí jejich ochota se výzkumu dobrovolně zúčastnit.

Považovala jsem za výhodu, že jsem před realizací rozhovoru žádného participanta neznala osobně. Přistupovala jsem ke všem stejně, bez „předpojatosti“ ať již v pozitivním či negativním smyslu. Také jsem o žádném otci neměla dopředu prakticky žádné informace – kromě toho, že se v posledních několika letech podíleli nebo ještě podílejí na péči o potomka formou rodičovské dovolené.

Původně jsem realizaci rozhovorů plánovala na leden 2012 a počítala jsem s tím, že by měly proběhnout během cca 4 týdnů dle časových možností participantů. Domluvené termíny se nemusely měnit, pouze jeden participant požádal o odložení schůzky o několik dnů.

7.2. Provedení rozhovorů

Rozhovory se nakonec uskutečnily v druhé polovině února a na začátku března 2012. V šesti případech jsem respondenty navštívila v jejich domově, se čtyřmi jsem se sešla v kavárně či restauraci. Byla jsem však raději, pokud k rozhovorům došlo v domácnosti participanta a to z několika důvodů. Především to pro ně bylo nejvhodnější, nemuseli se nikam kvůli rozhovoru dostavit. Navíc se jednalo o

„jejich“ prostředí, kde se cítili dobře, a doufám, že se jim i lépe hovořilo. V neposlední řadě zde byla určitá záruka klidného zázemí pro nerušený průběh rozhovoru, což se promítlo i do kvality zvukového záznamu (přítomnost dětí uvádím níže).

Jednoho rozhovoru se neplánovaně zúčastnila i manželka participanta. Do rozhovoru prakticky nezasahovala a nakonec jsem její přítomnosti využila, a zeptala se i na její pohled na čerpání rodičovské dovolené oběma rodiči. Vzhledem k tomu, že participant byl v tomto případě velmi stručný a rozhovor s ním dosti krátký, přítomnost manželky a její pohled na problematiku jsem nakonec uvítala. Jsem si ale vědoma toho, že způsob získávání dat jsem specifikovala jako rozhovory s otci na rodičovské dovolené, nikoli i jejich partnerkami. Doplnující rozhovor s manželkou tohoto participanta vnímám jako zajímavou a obohacující zkušenost, kterou však nelze považovat za relevantní k výzkumnému cíli a nebudu jí nijak zobecňovat.

U jednoho respondenta přišla domů manželka se synem chvíli před skončením rozhovoru, nikterak do něj nezasahovala, pouze při jedné ne zcela pochopené otázce jí manželovi zopakovala. Po skončení rozhovoru pak sama doplnila některé záležitosti týkající se dělby práce v domácnosti.

V několika případech (při rozhovorech uskutečněných v domácnosti participanta) byly doma přítomny i děti. Přestože se většinou zabavily samostatnou hrou mimo místnost, kde rozhovor probíhal, musel být rozhovor kvůli jejich potřebám několikrát přerušen. Mluvení dětí je rovněž na několika místech zaznamenáno na nahrávce, občas i přehlušilo hlas otce.

Rozhovory trvaly zpravidla 25 až 35 minut, pouze jeden rozhovor zabral skoro 58 minut. Bylo to dáno tím, že tento participant byl dosti hovorný a na otázky odpovídal detailně nebo obsáhle. S každým participantem jsem před započatím rozhovoru vždy chvíli mluvila o tématu diplomové práce, o studiu nebo o dalších záležitostech, o které se participant zajímal (týkaly se nejčastěji mé osoby, jiných otců na RD, průběhu výzkumu apod.). Na konkrétní obor mého studia se zeptal pouze jeden participant (po skončení rozhovoru) a ostatním jsem jej nesdělovala. Na jejich odpovědi tedy nemohlo mít vliv to, že se jedná o genderová studia nebo potenciální úvaha, že jsem feministka. Každý respondent se zajímal o to, kolik otců na rodičovské dovolené mám celkem ve výzkumu zahrnuto a byli ochotni mi případně ještě někoho dalšího doporučit nebo „sehnat“. Někteří mi při našem osobním kontaktu nabídli tykání.

Před započítím rozhovoru jsem si zaznamenala základní faktografické údaje participantů – věk, úroveň vzdělání, region, dále délku jejich pobytu na rodičovské dovolené a věk dítěte/děti při nástupu na RD. Znovu jsem je ujistila o zachování jejich anonymity. Informovaný souhlas s účastí na výzkumu mi tak všichni respondenti dali ústně při našem osobním setkání, ale všichni dostali podstatné informace již předtím – emailem s možností kladení bližších dotazů ohledně mého výzkumu. Jsem si vědoma toho, že participantů mohli mít obavu ze zachování anonymity z toho důvodu, že mužů na rodičovské dovolené je málo a mohli by tak být identifikováni i podle iniciál apod. Dva participantů projevili zájem o následné seznámení se s výsledky mého výzkumu.

Potřebu nahrávat na MP3 většina participantů kvitovala zcela bez problémů a zdálo se, že nahrávání ani nevnímají, případně na to brzy zapomněli. Jeden respondent byl ze záznamu trochu nervózní a často se na MP3 díval, jiný mi přímo sdělil, že mu to příjemné není. V těchto případech jsem říkala, že to je jen taková pomůcka, která leží na stole a není třeba si jí všimnout. Zdálo se, že nakonec nebylo sdělení respondentů nijak ovlivněno tím, že jsou nahráváni. Dokonce jeden otec projevilo zájem ještě o dodatečné zapnutí diktafonu (když ho po skončení rozhovoru napadla ještě myšlenka k tématu). Technika také fungovala dobře, všechny rozhovory se nahrály slyšitelně, pouze v prostředí kavárny nebo restaurace je na nahrávce v pozadí slyšet hluk nebo hlasy jiných lidí.

7.3. Hodnocení průběhu rozhovorů

Obecně musím velmi ocenit vstřícnost a otevřenost všech účastníků výzkumu. Každý odpovídal na všechny otázky, žádnou neodmítl a svým vyprávěním často navodil moje další dotazy. Jsem si vědoma toho, že hovořit o osobních a rodinných záležitostech s cizí osobou, ženou, kterou nikdy neviděli, pro ně nemuselo být snadné. Nevnímala jsem však, že by z některých otázek byli nervózní nebo že by jim byly nepříjemné. Navíc konkrétní otázky dopředu neznali, nemohli se tedy na ně ani připravit. Určitě pro ně nebylo jednoduché hovořit „spatru“, bez delšího rozmyšlení a o soukromých záležitostech, které se udály již před několika lety (např. okolnosti nástupu na RD). Většina participantů přistoupila k rozhovorům s ochotou a snahou mi pomoci. Zároveň jsem však nepocítila, že by se chtěli ve svých odpovědích nějak „zalíbit“. Objevily se spíše tendence k podceňování v tom směru, nakolik mi svým sdělením pomohli anebo poznámka, že „by mi to asi líp řekla manželka“. Ujišťovala

jsem je ale v tom, že veškeré jejich zkušenosti a názory jsou pro mě cenné, neboť jsou jedinečné a unikátní. Již při domlouvání rozhovoru jsem účastníkům výzkumu poděkovala za jejich zájem, vůli a věnovat mi svůj čas. Po rozhovoru jsem poděkování zopakovala a věnovala jim malou pozornost.

Průběh rozhovorů byl ve většině případů plynulý a bezproblémový. Pouze pokud byly přítomny děti, došlo k několika krátkým přerušením, která však zřejmě neměla vliv na myšlenkové pochody respondentů. Vyjadřovací schopnosti participantů se samozřejmě individuálně lišily, někteří hovořili s odmlkami, poněkud útržkovitě, jiní plynule v ucelených větách. U některých odpovědí (především u otázek týkajících se názorů) jsou patrné určité nejasnosti nebo i protichůdné postoje. Někdy si participantů nemohli na dotazované události nebo okolnosti vzpomenout (např. u otázky, kdo přišel první s nápadem, že na RD půjde otec) nebo nenašli vhodnou odpověď (např. u dotazu, co pro ně bylo nejtěžší).

Před prvním rozhovorem jsem měla určité obavy či nejistotu z toho, jak bude probíhat, jaké budou reakce participantů na jednotlivé otázky a jaké (a zda vůbec) nové dotazy se objeví. Reflektovala jsem i to, že nevím, jak se budu „v terénu“ cítit a jaké pocity budou mít samotní participantů. V průběhu rozhovorů jsem se snažila myslet na to, abych mluvila pomalu (s čímž mívám problémy) a srozumitelně. Domnívám se, že jsem nechala respondentům dostatek prostoru pro odpověď, rozvinutí myšlenky apod. U jednoho participantů vznikaly delší odmlky, ve kterých jsem měla tendenci pokládat doplňující otázky nebo jinak pobízet k mluvení. Došlo i k situacím, kdy participant otázce neporozuměl, zopakovala jsem jí tedy v trochu jiné podobě. Jak jsem již zmínila, jiný respondent byl velmi stručný, nemluvný, a nepodařilo se mi více jeho sdělení rozvinout. Snažila jsem se také o vhodnou neverbální komunikaci – přiměřený oční kontakt a mimiku, příkyvování, slovní pobídky apod.

7.4. Transkripce rozhovorů a kódování

Po skončení rozhovoru jsem si ještě udělala písemné poznámky o tom, jak setkání probíhalo, jeho specifika, zajímavosti, příp. co participant sdělil po vypnutí nahrávání. Tyto poznámky jsem si zapsala co nejdříve po ukončení rozhovoru, vždy ještě alespoň tentýž den. Veškeré záznamy o každém participantovi jsem si vedla pohromadě. Jednotlivé účastníky výzkumu jsem označila písmenem P (jako

participant) a číslem od 1 do 10 dle toho, jak za sebou rozhovory chronologicky následovaly.

Přepis (transkripce) jednotlivých rozhovorů začal probíhat ještě v období, kdy jsem rozhovory realizovala, a byl dokončen týden po posledním rozhovoru. Celkově se jednalo o cca 300 minut záznamu, jejichž přepis zabral asi 30 hodin. V přepisu jsem sebe pojmenovala jako tazatelku, účastníky výzkumu jsem označila pouze písmenem a číslem rozhovoru z MP3. Každý přepis vyšel na cca 7 stránek textu²¹. Vyznačila jsem v nich delší odmlky, nesrozumitelná slova, přerušování, smích, dojetí, které jsem si podobně jako další emoce poznamenala v průběhu rozhovoru. Již během transkripce jsem si zapsala další postřehy nebo myšlenky, které mě ke sdělení participantů napadly.

Přeepsané rozhovory jsem několikrát pročetla a začala si v nich dělat poznámky, vyznačovat kontexty, různé kategorie a jejich vzájemné vazby. Během této činnosti se začaly objevovat některé koncepty opakovaně a tím se rozvinula fáze kódování: „Kódováním se rozumí rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci“ (Hendl, 2004, s. 246). Kódování nepředstavuje analýzu, ale reflektuje naše analytické představy. Hledáme segmenty dat, které se kategorizují pod stejnými kódy. Kódováním dochází k redukování dat a zároveň k jejich „komplikování“: „Takové komplikování (...) je zamýšleno jako rozšiřování konceptuálních rámců a dimenzí pro analýzu“ (Coffey, Atkinson, 1996, s. 30²²). Prostřednictvím kódování jsem vyhledala ústřední témata a hlavní kategorie, které jsem následně dávala do vzájemných souvislostí.

²¹ Ve Wordu, písmo Times New Roman, č. 12, řádkování 1,5.

²² Překlad vlastní.

8. Analýza získaných dat

8.1. Shrnutí údajů o participantech

V této části uvádím přehled faktografických údajů o participantech. Tato data mi poskytli sami účastníci výzkumu před započítáním rozhovoru. Žádný z nich nežádal o zachování mlčenlivosti o některém z osobních údajů ani jejich poskytnutí přímo neodmítl. Každý otec rovněž znal přesně věk dítěte v době, kdy na rodičovskou dovolenou nastoupil. Stejně tak údaje o délce trvání RD znali všichni dosti přesně, někteří sdělovali i konkrétní datum, kdy RD začala a skončila. Tyto číselné údaje jsem zaokrouhlovala na celé měsíce. Věk participantů je uveden v letech a vztahuje se k době, kdy nastoupili na RD.

Tabulka č.2 Přehled základních údajů o respondentech

Participant	Region	Dosažené vzdělání	Věk ²³	Počet dětí (RD)	Věk dítěte/děti ²⁴ (v měsících)	Délka RD (v měsících)
P1	Středočeský kraj	VŠ	33	1	8	8
P2	Praha	VŠ	36	1	18	18
P3	Středočeský kraj	SŠ	44	1	24	16
P4	Středočeský kraj	Vyučen	43	1	14	22
P5	Středočeský kraj	VŠ	27	2 (dvojčata)	6 + 6	30
P6	Praha	SŠ	31	1	8	8 (zatím)
P7	Praha	VŠ	32+34	2	24 + 24	12 + 12
P8	Středočeský kraj	VŠ	29	2	3 + 17	36
P9	Praha	VŠ	33	1	21	7
P10	Praha	VŠ	31	1	12	22

Číselné označení participanta P1 až P10 identifikuje jednotlivé účastníky výzkumu v pořadí, v jakém byly rozhovory uskutečněny. Regionem je myšlen kraj,

²³ Při nástupu na rodičovskou dovolenou v letech.

²⁴ Rovněž.

ve kterém participant bydlel v době rodičovské dovolené. I když jsem znala pohlaví dítěte/děti, se kterým/i participant byli na rodičovské dovolené, neuvádím jej, neboť jej nepovažuji za údaj relevantní v tomto výzkumu.

Pouze jeden z participantů byl v době uskutečnění rozhovoru aktuálně na rodičovské dovolené, ostatní ji měli již za sebou – ukončili ji v rozmezí 1 měsíce až 3 let zpětně od doby konání rozhovorů. Respondent P8 byl na rodičovské dovolené až do 7 let věku dítěte z důvodu jeho zdravotního stavu a pak ještě do 9 let věku syna o něj pečoval jako o osobu s přiznaným I. stupněm závislosti. Rodičovskou dovolenou jakožto celodenní osobní péči o dítě však uvádím jako 36-ti měsíční, tj. do doby než syn nastoupil do školky. Starší dcera, o kterou tento otec rovněž souběžně pečoval na RD, začala chodit do mateřské školy rovněž ve svých 3 letech.

V otázce regionu jde o skutečnost, která nikterak nevyovídá o územních rozdílech mezi jednotlivými částmi republiky pokud jde o otce na rodičovské dovolené. Vzhledem k tomu, že bydlím v Praze a k participantům jsem se dostala přes svoje známé a rodinu, která se rovněž zdržuje v Praze nebo jejím okolí, byl výběr vzorku tímto ovlivněn, což reflektuji v závěrech výzkumu (výzkumná zjištění vztahují pouze k těmto oblastem). Nebylo ani cílem práce vysledovat rozdíly mezi jednotlivými kraji, i když vzhledem k poměrně snadnému nalezení dostatečného počtu participantů bych se neztotožnila s tvrzením Ettlrové (2006), že nejvíce otců čerpajících RP je v krajích s vyšší nezaměstnaností (Praha a Střední Čechy mezi ně nepatří). Polovina participantů tedy pobývala v době RD na území hlavního města, druhá polovina ve Středočeském kraji. Jeden respondent se po skončení rodičovské dovolené odstěhoval do jiného kraje.

Pokud jde o vzdělání, mezi účastníky výzkumu byl jeden vyučen, dva středoškoláci (z nichž jeden ještě studuje VŠ) a 7 vysokoškoláků. Vysokoškolsky vzdělání tedy převládali, ačkoli se nejednalo o záměr. Zde se tedy jeví, že čím vyšší vzdělání, tím větší početní zastoupení otců v kategorii „na rodičovské dovolené“. Je však třeba podotknout, že úroveň vzdělání u populace roste v čase, tj. jsou zde i generační rozdíly (mladší generace mají obecně vyšší vzdělání než starší). Dva ze tří otců s nižším vzděláním než je VŠ jsou věkově v průměru o cca 10 let starší než ostatní účastníci výzkumu.

Věkový průměr participantů v době nástupu na rodičovskou dovolenou byl 33,9 let. Nejmladšímu otci bylo v té době 27 let, nejstaršímu 44 let. Průměrný věk nástupu na rodičovskou dovolenou koresponduje s teoretickým východiskem

Šmídové (kouknout ještě do teorie), že generace dnešních třicátníků se již striktně nedrží představy o tradičním rozdělení rolí (žena pečuje o děti, muž vydělává) a hledá si vlastní cesty k uspořádání rodinného života.

V sedmi případech byli participanté na RD pouze s jedním dítětem. Participant P5 měl dvojčata, jiný otec (P8) byl na rodičovské dovolené rovněž se dvěma dětmi současně (věkový rozdíl mezi dětmi byl 14 měsíců) a participant P7 nastoupil s každým ze svých dětí na rodičovskou dovolenou vždy v jejich dvou letech věku. Věk dětí v době, kdy si je do celodenní péče přebírali otcové, byl v rozmezí od 3 měsíců do 24 měsíců. Průměrný věk dítěte byl 14,2 měsíce, nejmladší chlapec měl 3 měsíce, nejstarší děti byly ve třech případech dvouleté. V tomto směru nelze zcela souhlasit s představou, že otcové pobývají na rodičovské dovolené spíše se staršími dětmi, jak uvádí Renzetti a Curran (2003) – hovoří o věku kolem 18-ti měsíců. Průměrný věk dětí byl pouze něco málo přes rok, což při stále nejčastější délce rodičovské dovolené (3 roky) není ani v polovině této doby. Roční dítě vyžaduje pravidelný režim, včetně spánku, krmení, zároveň také přebalování a stravu vhodnou v tomto ranném batolecím věku, na druhé straně však již začíná chodit a vyžaduje hodně pozornosti, podnětů i výchovných stimulů. Jde tedy o dosti náročné období pro pečujícího rodiče.

Zároveň je však pravdou, že většina participantů přebírala dítě do péče až po ukončení mateřské a rodičovské dovolené ze strany matky s tím, že do konce nároku na RD (zpravidla tedy do 3 let věku dítěte) byli doma již otcové. Pouze ve dvou případech se jednalo o mladší děti, kdy ještě na RD pokračovala matka (tj. otec ukončil RD dříve než vypršel kvůli věku dítěte nárok na její čerpání). Z tohoto pohledu se potvrzuje, že otcové jsou na RD spíše se starším dítětem. Je však nutno dodat, že 4 participanté (včetně otce dvojčat) nastupovali na RD v době, kdy jejich dětem bylo teprve několik měsíců (konkrétně 3 až 8 měsíců), jednalo se tedy o kojence.

Participant P6 jako jediný aktuálně na RD pobývá a dle svého sdělení chce být se synem doma až do jeho 3 let věku. V době nástupu na RD bylo jeho synovi 8 měsíců a v době konání rozhovoru měl otec za sebou 8 měsíců RD.

Průměrná doba trvání rodičovské dovolené u dotazovaných otců byla 17,4 měsíce. Pakliže vycházíme z nejčastěji využívané délky RD, tj. do tří let věku dítěte, pak rodičovská dovolená trvá asi 31 měsíců (po odečtení mateřské dovolené, která je zpravidla čerpána do cca 5 měsíců věku dítěte). Participanté tohoto výzkumu strávili

v průměru s dítětem rok a půl, což je zhruba stejně dlouhá doba, po kterou byly doma matky (počítáme-li mateřskou i rodičovskou dovolenou). Ze samotné rodičovské dovolené však v průměru otcové pobývali s dětmi delší dobu než matky (na matky vychází z RD asi 13,5 měsíce). Výzkumem se nepotvrzuje domněnka, že otcové jsou na rodičovské dovolené kratší dobu než jejich partnerky, tak jak uvádí Kuchařová (2006) – pokud již na RD nastoupí, čerpají jí muži po delší dobu než ženy.

8.2. Analýza praktických záležitostí

Nejprve se v analýze rozhovoru budu věnovat zpracování otázek týkajících se praktických záležitostí, jako je pobírání rodičovského příspěvku, povědomí o jiných otcích na rodičovské dovolené, jak probíhal typický den na rodičovské dovolené, jaké změny nastaly ohledně dělby práce v domácnosti, zda měl otec nějaké výdělečné aktivity.

Rodičovský příspěvek

Otázku čerpání rodičovského příspěvku jsem zjišťovala s ohledem na chybějící statistiky o otcích na rodičovské dovolené, kdy jediným ukazatelem počtu těchto otců je právě evidence vyplácených rodičovských příspěvků. Chtěla jsem proto zjistit, zda se v tomto výzkumu potvrdí, že muži na RD skutečně rodičovský příspěvek pobírají.

Z rozhovoru vyplynulo, že 9 otců rodičovský příspěvek pobíralo, 1 nikoli (zůstal vyplácen manželce). I tak však nelze zobecňovat, že počet otců pobírajících tento příspěvek je shodný s počtem otců na RD, tak jak uvádí Maříková (2008) a Kuchařová (2006). Naopak se domnívám, že skutečnost, že v tomto vzorku jej nepobírali všichni, již poukazuje na odchylku mezi těmito dvěma údaji. Ve výzkumu nepobíral RP jeden participant, což tvoří jednu desetinu. V celkovém počtu všech otců na RD (který navíc nelze zjistit) by jedna desetina znamenala zřejmě poměrně velké číslo, čímž se potvrzuje, že statistiky otců na RD nelze nahrazovat evidencí počtu mužů pobírajících rodičovský příspěvek, jak si to uvědomuje Šmídová (2008).

Jiní otcové na rodičovské

Vzhledem k tomu, že jsem vycházela z obecně nízkého počtu otců na rodičovské dovolené, která však nelze nijak potvrdit oficiálními čísly, zajímala jsem se o to, zda

participanti znají jiné otce na RD. Pokud sdělili, že ano, zajímalo mně dále to, zda se s nimi seznámili v souvislosti s vlastní rodičovskou dovolenou. Jak jsem již uvedla výše, některé participanty jsem získala tím způsobem, že je znali jiní již oslovení muži na RD.

Pouze 3 participanti nepoznali jiného otce na rodičovské dovolené. Čtyři účastníci znali každý jednoho otce na RD. Jeden participant věděl o dvou jiných otcích na RD a jeden znal dokonce 3 otce na RD (jednoho osobně a dva z doslechu). Několik účastníků výzkumu se znalo navzájem. Prostřednictvím participantů tohoto výzkumu jsem se tedy dozvěděla o dalších šesti mužích na RD. Ze svých zjištění se tak mohu pouze domnívat, že zkušeností s rodičovskou dovolenou prošlo nebo prochází mnohem více mužů, než se jeví dle statistik o RP nebo jiných zdrojů.

Typický den na rodičovské dovolené

Otázka, u které měli participanti velký prostor se rozhovořit, se týkala každodenní náplně času stráveného na rodičovské dovolené. Pro většinu z nich to tedy byla jejich nejobsáhlejší odpověď. Pouze jeden otec to – v souladu se svým celkově velmi stručným vyjádřením – shrnul takto jednoduše: „*Snídaně, procházka, spaní, oběd, spaní, procházka, ...večeře, spaní. Prostě standard*“ (P4, s. 2). Na rozdíl od ostatních participantů však nezmínil žádnou z domácích prací. Z jeho dalšího sdělení vyplynulo, že některé domácí práce na RD vykonával (praní, mytí nádobí), některé zůstaly na manželce (žehlení, vaření), ale že stejně tomu bylo i před jeho nástupem RD. Mezi povinnost rodiče na RD tedy domácí práce ani nezahrnoval. Druhou interpretací je to, že domácím pracím nevěnoval až tolik času a proto měl prostor trávit více času s dítětem.

Ze sdělení participantů vyplynulo, že šlo o každodenní režim, který se řídil potřebami a věkem dítěte/děti. Samotný popis aktivit spojených s péčí o dítě byl u participantů dosti podobný – zajistit dítěti stravu, oblečení, přebalování, dále procházky, hraní, setkávání s jinými dětmi venku, spaní. Více z nich přímo každodenní fungování na rodičovské dovolené nazvalo jako stereotypní nebo rutinní:

„*Taková všední rutina*“ (P10, s. 2).

„*On ten den vždycky mi přijde ...hrozně rychle uteče, když si vezmu takovej ten stereotyp*“ (P6, s. 4).

„*Je pravda, že my jsme si našli s (jméno dítěte) takovej nějaký rytmus*“ (P1, s. 2).

Pro některé otce bylo z počátku náročné se tomuto režimu dne přizpůsobit a stíhat veškeré povinnosti nebo aktivity. Několika rodičů muselo ještě zajistit docházku staršího dítěte do předškolního zařízení – tj. zorganizovat denní aktivity dle odvedení a vyzvednutí staršího potomka do/z mateřské školy:

„Vlastně celý den je prolínanej se zátěží, že je musíte odněkud někam tlačit“
(P7, s. 3).

„Tradičně jsme s velkým vypětím běželi do školky, já jsem to pravidelně nestíhal“ (P10, s. 2).

Participantů tedy museli po nástupu na RD navyknout jinému rytmu, než který měli předtím v zaměstnání, a upravit den dítěti. Většina z nich uvedla, že měla zpočátku s organizací dne problémy. Avšak poté, co si otcové na nový režim navykli, spíše si jej pochvalovali. Zaznamenala jsem i jejich tendence být na sebe hrdý za to, že dodržování pravidelného režimu zvládají.

Zároveň se objevila i určitá únava ze stereotypu nebo tlak, který na sobě participantů cítili kvůli nutnosti zvládat každý den tytéž povinnosti. Ve směru typického průběhu dne na RD ve vztahu k dítěti se ale neobjevili žádné zvláštnosti a domnívám se, že obdobně by běžný den probíhal i v případě matek na rodičovské dovolené. To znamená, že matky na RD jsou v tomto směru vystaveny stejným záležitostem – zvládat každodenní péči o dítě, což může některým dlouhodobě vyhovovat a jiné to naopak unavovat či vyčerpávat. Rozdíl je zde pouze v tom, že otcové vstoupili již do zjetého režimu dne, kdežto matky jej s dítětem vytvářely od narození. Ovšem rozdílnosti se objevily v oblasti výkonu domácích prací, což analyzuji níže.

Dělba práce v domácnosti

Další otázka, která dávala ohledně praktických záležitostí participantům větší prostor pro odpověď, se týkala rozdělení domácích prací a její dělby mezi rodiči, konkrétně změn v této oblasti po nástupu otce na RD. Jejich odpovědi jsem si mohla porovnat s popisem typického dne – zde se nevyskytly žádné nesrovnalosti v tom, že by některý z otců sděloval, že dělal veškeré domácí práce a zároveň by později za typický den považoval takový, kdy si s dítětem jen hrál a chodil na procházky.

Zajímavé je, že žádný z participantů nesdělil, že vykonával veškeré domácí práce on. Často uváděli, že většina prací sice přešla na ně, ale vždy alespoň některá z činností zůstala na partnerce. Nejčastěji se jednalo o žehlení – celkem 4 participantů

nežehlili vůbec. „*Já jsem teda odmítal žehlit, to nedělám dodnes*“ (P8, s. 3). Užití slovesa „odmítal“ evokuje, že participanti měli při nástupu na RD (nebo i předtím) možnost výběru, jaké domácí práce dělat budou a jaké ne. A pokud některé vykonávat nechtějí, přebírá je automaticky manželka, která ale pak již možnost volby nemá.

Také se nabízí úvaha nad tím, zda každý otec neměl nějakou takovou činnost, kterou „odmítal“ dělat (jenom to nezmínili). A pak možná jejich podíl na domácích pracích ani nemusel být takový jak uváděli. Je to zároveň v souladu s teoretickým popisem konstruování maskulinity – domácí práce k typickému obrazu maskulinity nepatří, pokud něco muž doma dělá, vybere si, které práce konkrétně převezme a tím vlastně manželce „pomáhá“.

Pouze jeden participující (z jeho celkového postoje jsem vycítila určitou citlivost k genderovým otázkám, když o sobě prohlásil, že je „*nevím jestli úplně feminista jako spíš antišovinista*“ (P6) si uvědomoval, jak pouhé slovo „pomáhat“ ve vztahu k domácím pracím působí nepatříčně. Poukazoval na diskuzní pořad, ve kterém se jeden Švéd divil, že to takto muži i ženy v Česku chápou, protože „*ten tatínek jako pomáhá, ale vždyť je součástí té rodiny, tak komu jako pomáhá?*„. Vzhledem k tomu, že ke konci rozhovoru byla přítomna manželka participanta, její pohled jsem v tomto směru rovněž získala – potvrdila, že ona i manžel doma dělají všechno (otec asi o něco více), což je ovšem organizačně náročnější, neboť se musejí každý den domlouvat, kdo nakoupí, uvaří atd.

Další potíže někteří otcové avizovali v oblasti praní - museli si osvojit, jak třídit prádlo a obsluhovat automatickou pračku. Pokud jde o vaření, většina otců vařila sama, i když někteří se to rovněž museli naučit. Dva participanti vařili pro celou rodinu i před nástupem na RD, jeden vaření označil přímo za svůj koníček.

Opakovala se také odpověď, že se v dělbě práce v domácnosti toho až tolik nezměnilo, neboť i před RD se otcové na domácích pracích značně podíleli:

„*Prostě jsem převzal pár těch jejích věcí, co dělala manželka, k těm svejm*“ (P7, s. 3).

„*To já jsem jako i dřív ty domácí práce dělal ve velký míře, ale teď je dělám v naprostý většině*“ (P6, s. 5).

Vzhledem k naznačeným teoretickým východiskům jsem při popisu typického dne a výkonu domácích prací sledovala i otázku genderové vyváženosti v tomto

směru – zda se potvrdí hypotéza o větší vytiženosti žen, které pracují, po příchodu domů přebírají péči o dítě a ještě na nich leží větší část domácích prací.

V některých odpovědích se promítlo, že participanti si uvědomují zkreslené vnímání rodičovské dovolené v tom smyslu, že jde o „dovolenou“ nebo odpočinek: *„Já si myslím, že je to spíš třetí zaměstnání“* (P3, s. 4). To souviselo i s tím, že sami participanti zřejmě považovali práci v domácnosti za svůj úkol: *„Já jsem teda byl ten, kdo je doma a kdo pečuje a kdo má na starost domácnost“* (P10, s. 3). Přitom domácí práce tvoří třetí samostatnou směnu, kterou nelze automaticky zahrnovat do povinností spojených s péčí o dítě a tím jí přisuzovat tomu rodiči, který je na RD.

Pouze jeden respondent uváděl, že se po nástupu na RD nic nezměnilo. Před i během RD nevařil, to jediné zůstalo na manželce, ostatní činnosti vykonával nadále on. Jiný otec zdůrazňoval, že manželka měla v tomto směru minimum práce, neboť on téměř vše zastal: *„...takže manželka spíš měla hotovo, takže většinou spíš jenom odpočívala“* (P3, s. 3). Zaznívá v tom určitá stereotypní představa, že domácí práce jsou spíše záležitostí ženy a partner jí v tomto směru pouze ulevoval (viz formulace „měla hotovo“). Objevil se i názor, že muž není v domácích pracích tak důkladný nebo potřebnost některých těchto činností ani nevnímá: *„...chlap na mateřský to má v něčem strašně jednodušší, protože on pomine hodně těch domácích prací“* (P5, s. 4). Tento participant pak hovořil o tom, že se s manželkou rozcházel v představě správně pověšeného prádla: *„Já pověším prádlo nějakým stylem typicky mužským, uschne to taky samozřejmě“* (P5, s. 4). Navíc participant použil spojení „typicky mužský styl“ s přesvědčením, že všichni přece vědí, jak takový výsledek nějaké činnosti vypadá. I zde nalezneme určitou generalizaci a stereotypní úvahy o tom, jak v těchto činnostech rozdílně fungují ženy a muži. Zároveň je ale toto jeho stereotypní uvažování doplněno reflexí v tom smyslu, že mužský přístup k domácím pracím je rozdílný (některé práce ani nevnímají nebo se jim věnují s menší důkladností apod.). To, že přístup k domácím pracím se ale může lišit spíše v závislosti na povahových vlastnostech jednotlivců než dle genderu, se odráží ve vyjádření jiného participanta o tom, že o vlastní oblečení se staral vždy sám: *„Já jsem trochu pedant na některý věci a v tý době jsem neměl rád, jak moje žena prala, takže jsem si pral sám“* (P10, s. 3).

Dle odpovědí na dotaz týkající se domácích prací se zdálo, že otcové je subjektivně vnímají jako povinnost, která k rodičovské dovolené patří, a proto je automaticky vykonávají. Ovšem z dalších sdělení participantů (ve dvou případech i doplněných o pohled jejich partnerek) vyplynulo, že mnoho těchto činností zůstávalo

na matkách a že participanti si spíše vybírali, co převezmou oni. Tato zjištění jsou v souladu s tím, co uvádí Renzetti a Curran (2003), že sféra domácích prací je považována za ženskou doménu a očekává se, že ženy jsou za tyto aktivity primárně zodpovědné. Na druhé straně muži uváděli, že se na domácích pracích podíleli ve značené míře i před RD. Pouze jeden participant nevykonával na RD prakticky žádné domácí práce (VŠ), u ostatních se jeví jejich dělba práce v domácnosti jako zhruba rovnoměrná mezi oba rodiče.

Výdělečné aktivity

Dalším zjišťovaným údajem, který se týká průběhu rodičovské dovolené, byla otázka pracovních/výdělečných aktivit. Zde jsem uvažovala nad tím, zda bylo pro otce, kteří nastupovali na RD, důležité si zachovat kontakt s trhem práce, byť by to bylo jen na minimální úvazek.

Z deseti participantů jich 5 nemělo žádné aktivity, pouze jeden otec občas hlídal děti sousedů či známých (ve formě výpomoci, nikoli za finanční odměnu). Dalších 5 participantů mělo nebo má výdělečnou činnost v rozsahu max. 2 dnů v týdnu (6 až 16 hodin týdně). Všichni pracovali z domova, jeden několik hodin mimo domov (jednalo se pravidelně o jeden den v týdnu, kdy o syna pečovala manželka). Polovina participantů tedy měla na RD i výdělečnou činnost, která zabrala čas odpovídající zhruba 0,15 až 0,4 úvazku. Většinou se těmito aktivitám věnovali v době, kdy děti spaly (večer či v noci) nebo se o ně starala matka.

Ačkoli jsem případné pohnutky výdělečných ne/aktivit během RD nezjišťovala, jeden participant to vystihl poměrně přesně: „*Výdělečně činné aktivity jsem neměl, protože jsem teda byl jako tatík plně pohlcen, zcela zaměstnán*“ (P10, s. 4). Toto sdělení vypovídá o náročnosti rodičovské dovolené a svědčí i o uvědomění si skutečnosti, že je to činnost adekvátní plnému zaměstnání (viz použití spojení „zaměstnán jako tatík“). Jiný otec uvažoval o vytíženosti během této doby takto: „*Protože jste doma, takže naděláte víc práce, řeknu Vám, já jsem při tý rodičovský zhubnul*“ (P3, s. 4). S tím souvisí i tendence přebírat na sebe kromě péče o dítě i domácí práce a považovat je za svou povinnost.

Porovnávat fungování ohledně péče o dítě a domácích prací bylo možné i z průběhu typického dne s akcentem na příchod partnerky domů a její zapojení do chodu rodiny. Většina respondentů uváděla, že manželka se vracela domů v podvečerních až večerních hodinách a prakticky přebírala péči o děti. Objevilo se i

vyjádření, že se role v tomto směru zcela obrátily – matka si po příchodu ze zaměstnání čas s dětmi užívala, hrála si s nim apod., což jí otec po celodenní péči o děti rád „přenechával“: „*Já jsme na tohleto neměl už ani sílu, ani chuť*“ (P2, s. 2).

Nešlo však pouze o „užívání si s dětmi“, ale i o praktické zajištění dětí: „*Musím říct, že manželka, která chodila do práce a přišla, tak pomáhala vydatně, to jo*“ (P5, s. 3). Večerní hodiny s dětmi tedy obecně patřily matkám: „*Já jsem většinou byl ráno a manželka večer*“ (P9, s. 2). Potvrzuje se, že v rodinách s otcem na RD se ženy nadále výrazně podílejí na péči o dítě.

Otcové také reflektovali to, že manželka kvůli celodennímu pobytu v práci přicházela o čas strávený s dítětem: „*...večer spíš už manželka pomohla, že jo, manželka jí uložila, aby s ní měla nějaký kontakt, když je celý den v práci*“ (P3, s. 2). V tomto směru je také zajímavé použití slova „pomáhat“ – je možné, že se v tom odráží i uvědomění si vlastní pozice, kdy otec je na rodičovské a stará se o dítě, zatímco manželka pracuje a s péčí o dítě „jen“ pomáhá. Druhou možností je, že označení „pomáhat“ je obecně spojováno s rolí sekundární pečovatele, který je v roli živitele a má tedy jiné povinnosti.

Kromě toho je otázkou, zda by stejně automaticky přebírali otcové péči o děti po příchodu ze zaměstnání (ať již bychom tuto činnost nazvali pomáháním či další směnou), pakliže by na RD byla matka. Ze sdělení většiny otců však vyplynulo, že již před RD byli zvyklí se o děti hodně starat a proto pro ně převzetí celodenní péče o děti neznamenal nutnost naučit se až tolik nových věcí. Dokonce dle jednoho participanta hrají tyto dovednosti a zkušenost s péčí o dítě zásadní roli při rozhodování o nástupu na rodičovskou dovolenou: „*...a myslím si, že chlap, kterej už od mala nepomáhá třeba tý manželce, jo, tak asi by na tu rodičovskou nešel, protože by jí nezvládl*“ (P3, s. 3). Toto se prakticky výzkumem potvrdilo, neboť většina otců byla i před RD do péče o děti (někteří i o domácnost) více zapojena: „*...a v tý péči o něj nebylo nic, co bych předtím nedělal*“ (P6, s. 2). Jeví se tedy, že muži, kteří nejsou ve smyslu své rodinné a otcovské role zcela „typičtí“ v době, kdy je doma s dítětem matka, jsou pak spíše nakloněni nástupu na RD. Naznačuje to možná, že na RD chodí především otcové, kteří se již dříve v péči o dítě angažovali.

Formou doplňující otázky k průběhu dne na rodičovské dovolené jsem zjišťovala, co dělali participanté v době, kdy dítě spalo přes den. Nejčastěji se objevovaly tyto činnosti:

spánek nebo odpočinek – 2 participanté

četba – 4

uklizení – 4

Zhruba polovina participantů se tedy v tuto dobu věnovala vlastní regeneraci a odpočinku, ostatní zajištění pořádku v domácnosti. Obě varianty svědčí o tom, že péče o dítě je spojena se značnou psychickou i fyzickou zátěží, a že je při ní obtížné vykonávat ještě další aktivity, nebo snad odpočívat. To jen potvrzuje nevhodnost používaného označení „dovolená“.

Zároveň jsem však zkoumala i zapojení otců, kteří v době spánku dítěte odpočívali nebo si četli, do domácích prací, neboť by to mohlo znamenat, že měli volný čas (na úkor těchto činností, které vykonávala matka). U jednoho participanta byly domácí práce pravděpodobně dosti rovnoměrně rozděleny. Další nevařil a nežehlil, čímž mu poměrně dost práce „odpadlo“. Jiný otec dle svého sdělení vykonával většinu domácích prací během RD (např. si sám pral svoje věci), Zajímavé je, že nejvíce ho překvapilo, že na RD nemá na nic čas („*vůbec na nic*“), ale v době, kdy syn spal, si četl.

Jiný otec, který v době spánku dětí odpočíval, rovněž nežehlil (odmítal) a na praní prádla se podíleli s matkou. Nutno však podotknout, že tento participant měl na starost dvě hodně malé děti (kojence a batole). Podobný byl případ jiného participanta, neboť byl na RD s dvojčaty od jejich 6-ti měsíců věku (domácí práce dělali oba rodiče). U jiného, který si v době spánku dítěte četl, ležely domácí práce rovněž hlavně na matce.

8.3. Okolnosti nástupu na RD a reakce okolí

První otázkou, kterou jsem participantům pokládala, byly okolnosti nástupu na RD. V analýze jsem determinanty tohoto rozhodnutí rozdělila na vnitřní a vnější. Mezi vnitřní jsem zařadila rozhodnutí, při kterých iniciativa vzešla přímo od samotného páru (jednoho z nich nebo obou). Vnější se týkají změny v rodinných poměrech, která byla impulsem k prostřídání rodičů na RD. Ačkoli nikdy nelze tyto okolnosti nástupu otce na RD označit zcela jednoznačně za vnitřní či vnější (každé rozhodnutí uvnitř páru je vždy ovlivněno i možnostmi, které se jim nabízejí), vždy převažoval jeden z těchto dvou směrů, odkud rozhodnutí přišlo.

Vnitřní determinanty – celkem 3 participantů:

- Participant P6 se chtěl na rodičovské s partnerkou prostřídat od začátku - otevřeně sdělil, že na RD chtěl jít a proč: „...*je to taková doba s tím dítětem, která je v tom jeho vývoji docela podstatná pro ten jeho další vývoj a taky je to čas, kterej pak člověk znova nezažije, to jen tak nevrátí*“ (P6, s.1).
- Druhý participant uvedl, že na rodičovskou dovolenou nastoupil po dohodě s manželkou a z jeho iniciativy: „*Nevím, no, prostě nějak mě to napadlo, no*“ (P4, s. 1). Ovšem jeho partnerka poté dodala, že se jednalo skutečně o jejich dohodu, kdy ona chtěla již jít do práce a manžel to akceptoval. Použití termínu akcetoval vyvolává dojem, že matka byla v tomto směru na stanovisku otce závislá. Vnitřní determinant je nakonec na straně matky – její přání. Toto bych se však nedozvěděla, kdyby u toho partnerka nebyla. Poukazuje to na skutečnost, že postoje partnerek by zřejmě byly jiné i u ostatních participantů a mohly by vést k jiným závěrům.
- Třetí participant uvedl, že je k tomuto rozhodnutí nic konkrétního nevedlo. Finančně na tom byla rodina údajně stejně, takže otázka příjmu v tom nehrála roli. „...*takže vlastně jsme se jenom vystřídali, tam nebyl nijakej důvod*“ (P3, s.1). Avšak je možné, že i v tomto případě měla finanční stránka svůj význam (byť neuvědoměle), neboť není vyloučeno, že pokud by měl otec příjem vyšší (nikoli stejný jako matka), o jeho nástupu na RD by neuvažovali. Participant přímo uvedl, že se na tom s manželkou domluvili a že se jednalo jeho nápad.

Vnější determinanty – celkem 7 participantů. Jde o okolnosti, které souvisí především s pozicí na trhu práce u participantů i jejich manželek, ve dvou případech se jedná o specifické okolnosti na straně matky:

- participant přišel o práci (3) – u jednoho z nich byl jeho příjem i předtím nižší než manželky, tj. údajně byli domluveni, že na RD stejně půjde on
- možnost kariérního postupu matky, v jednom případě přinesl i posílení příjmu rodiny (2)
- zdravotní stav matky neumožňoval pečovat o dvě děti v batolecím věku (1)
- na straně matky vyvstala nutnost věnovat se práci (s ohledem na charakter této činnosti) + rodina odjela do cizí země, odkud matka pochází (1)

Převažující jsou tedy finanční důvody, což koresponduje s výstupem výzkumu ČSÚ, který předkládá Kuchařová (2006) – třetina žen uvedla jako hlavní důvod, proč otec pečoval jeho nezaměstnanost. Další okolnosti byly takové, které nemohli účastníci a jejich partnerky ovlivnit (zdravotní stav – třetí nejčastěji uváděný důvod dle Kuchařové, nutnost odcestovat z ČR).

Iniciátor/ka

Ve vztahu k okolnostem nástupu na RD dále vyhodnocuji, kdo (dle účastníků) přišel první s nápadem, že na RD nastoupí otec. Buď se o tom v rozhovoru zmínili sami účastníci nebo jsem se na to přímo zeptala.

Iniciátora/ku nelze určit

U čtyř účastníků nebylo možné iniciátora/ku určit – šlo o případy, kdy si účastník již nevybavoval, kdo v páru měl tento nápad jako první nebo se jednalo o společnou iniciativu. Jeden otec, který se domníval, že svůj nástup na rodičovskou inicioval, navrhnul toto řešení s ohledem na svou nestabilní a hůře placenou práci, resp. nezaměstnanost. Zároveň připustil, že toto řešení se nabízelo již předem: „*No, to bylo hodně dopředu, protože já jsme měl několikrát nižší plat*“ (P5, s. 1). Zároveň považuje to, že se na rodičovskou chystal (s čímž se v práci netajil), za možný důvod následné výpovědi, když se v zaměstnání snižoval stav. Byl tedy jako otec malých dětí potenciálně (!) odcházející na rodičovskou dovolenou pro zaměstnavatele neperspektivní. V tom lze zřetelně vidět převrácení tradičního pohledu zaměstnavatele na rodiče v tom smyslu, že většinou jsou takto diskriminovány ženy.

Matka

Ve čtyřech dalších případech byly iniciátorkami matky – z toho dvakrát se jednalo o situace, kdy měly možnost kariérního postupu. Uvědomovaly si tak možná své vyloučení z profesní kontinuity z důvodu péče o dítě, o kterém se zmiňuje Kuchařová (2006) a snažily se jej neprohlubovat. U dalšího účastníka byli dle jeho prvotního sdělení iniciátoři oba, což popisoval jako vyústění partnerských dohod o tom, kdo dělá víc – zda matka, která se doma stará o děti anebo otec, který chodí do zaměstnání: „*Tak to gradovalo k tomu: tak si to vyměníme, aby se vidělo*“ (P7, s. 1). Zároveň však uvedl, že manželku už to doma po čtyřech letech nebavilo a měla nabídku stabilního zaměstnání. Skutečnou iniciátorkou tedy byla matka. Při pozdějším povídání o průběhu RD a jejím hodnocení otec uvedl, že si s manželkou

navzájem i sami sobě dokázali, že být doma s dětmi je hodnotově víc než například práce v nadnárodní společnosti. Participant zároveň uznal, že dlouhodobost pobytu na RD a každodenní stereotypy jsou psychicky náročné. Navíc jako muž pocíťoval mezi samými matkami na RD sociální izolaci. Avšak zároveň připustil, že RD přináší mnohé výhody oproti zaměstnání – například možnost uspořádat si čas a program dle sebe, nikoli dle nutnosti splnění úkolů či dodržení termínů jako v práci. Čtvrtý participant (P4) sice uvedl, že to byl jeho nápad, ale jak jsem již zmínila, manželka považovala za iniciátorku sebe – chtěla se již vrátit do práce.

Otec

Dva zbývající participant uvedli, že iniciátorem byli oni. Jednalo se o situace, které jsem označila jako vnitřní determinanty (vzájemná dohoda rodičů, která nevzešla z rozdílných příjmů rodičů). Jeden z těchto otců jednoznačně sdělil, že chtěl být s dítětem doma na rodičovské: „(...) *já jsem cejtíl tak jako rodičovský právo a aby to tak bylo*“ (P6, s. 2). Tento participant neměl problém se otevřeně vyjádřit v tom smyslu, že jít na rodičovskou dovolenou bylo projevem jeho přání nebo vůle. Druhý otec (P3) hovořil spíše o tom, že zásadní důvod pro jeho nástup na RD nebyl, vlastní pocity neventiloval. Oba tito participant byli středoškoláci.

Reakce

S ohledem na stále málo praktikovaný model otec na RD mě zajímalo, jak na tuto skutečnost reagoval zaměstnavatel (pokud byl otec před RD zaměstnán) a nejbližší okolí rodiny. Ptala jsme se na reakci při nástupu na RD.

1) Zaměstnavatel

Nejčastěji participant sdělovali, že ze strany zaměstnavatele a pracovního kolektivu pozorovali pozitivní reakci nebo přinejmenším akceptaci. Jeden participant uváděl, že ze strany kolegyň se setkal s reakcí obdivnou: „(..) *a přišly se podívat na ten exemplář muže, který jde na rodičák*“ (P10, s. 1). Negativní reakci ze strany kolektivu, které zmiňuje Jarkovská (2004), jako je posměch nebo znepríjemňování pracovního prostředí, se u žádného participant neobjevily. Obdivné reakce sice participant vnímal vůči svojí osobě jako pozitivní, ale na druhé straně to posiluje obraz jakési výjimečnosti a výlučnosti, což ke změnám v tradičním uspořádání rodiny s malým dítětem rozhodně nepřispívá.

I pokud participant nazval reakci zaměstnavatele jako „akceptaci“, nereflekoval již to, že ta by měla být samozřejmostí, když zákon otcům nástup na rodičovskou dovolenou umožňuje, a to bez jakýchkoliv podmínek. Otcové spíše hovořili o tom, že byli rádi, že jim zaměstnavatel vyšel vstříc (a držel jim pracovní místo).

V několika případech zaznamenali participant ze strany zaměstnavatele překvapení: „(..) *zaměstnavatel byl hodně překvapeněj, protože to ještě nezažil*“ (P3, s. 1). Toto překvapení bylo ještě většinou doplněné otázkou, proč na rodičovskou nastupují. Zde je evidentní nemístnost takového dotazu, když zaměstnanec samozřejmě není povinen na takovou otázku odpovídat. Matkám zaměstnavatelé takovou otázku nekladou a považují jejich nástup na RD za logické pokračování mateřské dovolené. Navíc neexistuje zřejmě jiný „správný“ důvod než ten, že se zaměstnanci narodilo dítě.

Jeden participant však popsal, že jeho šéfová sledovala především vlastní zájem (aby místo zůstalo obsazeno), ale jinak otec cítil spíše negativní náhled na svou osobu: „(..) *tak bylo vidět, že mě považuje jako za cvoka, že jdu na tu rodičovskou*“ (P6, s. 2). Paradoxně možná i tento nevyčtený názor utvrdil respondent a jeho partnerku v jejich rozhodnutí, na kterém setrvali. Vzepřeli se tedy tlaku trhu práce na tradiční genderovou dělbu pozic, jak jej popisuje Křížková a Pavlica (2004).

Stereotypní úvahy o tom, co je pochopitelným důvodem pro nástup otce na RD, se objevili v jiném sdělení ohledně reakce zaměstnavatele: „(..) *manželka vydělává víc než vy, tak asi proto*“ (P8, s.1). I z toho je zřejmé, že zaměstnavatelé měli tendence pátrat po důvodu a hledat racionální opodstatnění takového rozhodnutí, neboť nebylo v souladu s jejich představami o maskulinitě.

U tří respondentů nebyla reakce zaměstnavatele relevantním dotazem, neboť před nástupem na RD již zaměstnání nebyli. Jednalo se o vysokoškoláky.

2) *Okolí (rodina, přátelé..)*

Pokud jde o reakci ze strany okolí jako je rodina a přátelé, participant nejčastěji popisovali kladné odezvy a vyjadřovanou podporu, event. obdiv. „(..) *protože v podstatě už je to docela běžný, bych řek*“ (P9, s. 1). Již zmiňované obdivné reakce za pečovatelské otcovství popisuje jako časté i Maříková (2007) – na rozdíl od ocenění životelského mateřství. V jedné rodině přímo nejbližší příbuzní nástup otce

na RD doporučovali jako vhodné řešení, v jiné byly odlišné reakce ze strany matek participanta a jeho manželky – v očích tchýně stoupnul, zatímco jeho matka to považovala za odklon od tradiční mužské role: „*Takový jako že, podívejte se, ona si dělá kariéru a její muž všeho nechal a šel k dětem*“ (P10, s. 2). Otec si tedy uvědomoval, že jeho blízké okolí má problémy se vyrovnat s nenaplněním jistého očekávání, které popisuje Šmídová (2002).

Negativní reakce žádný z participantů neuváděl. Jeden otec popisoval obdiv - především ze strany jiných matek - až za nepříjemný, neboť se v něm promítalo rozdílné hodnocení schopností žen a mužů. Uváděné reakce ze strany okolí, jako je obdiv nebo překvapení, se pohybují v mezích stereotypního uvažování o „správné“ femininitě a maskulinitě a sférách, ke kterým se dle Bourdieu (2000) vztahují.

8.4. Analýza rozhovorů dle nejčastějších konceptů

POCITY

Pocity vysledované ve sdělení participantů se nejčastěji týkaly jejich vlastního prožívání změny souvisejících s jejich nástupem na rodičovskou dovolenou, jejím průběhem, eventuálně ukončením. Další pocity byly vázány přímo na dítě či na péči o něj, příp. se objevily (a prolínaly) s tématem partnerského vztahu.

Nejvíce se ve spojení s nástupem na RD objevovalo spíše negativní prožívání spojené s pocitem, že svou pozici nezvládají: „*...tak ty dva roky byly někdy i frustrující dost*“ (P8, s. 2). Po ukončení RD nebo při – byť krátkodobém – odloučení byl rovněž zaregistrován stesk po dítěti v návaznosti na vytvořenou úzkou citovou vazbu. Jeden participant rovněž sdělil, že by si přál nastoupit na RD i s druhým dítětem, ale ekonomická situace rodiny to neumožňuje.

Několik participantů popsalo negativní pocity partnerek spojované s rozhodnutím nechat malé dítě doma s otcem a jít do práce: „*A plakala kvůli tomu několik večerů*“ (P2, s. 5). Jednalo se konkrétně o pocit selhání, který toto dilema vyvolalo a také o důsledku následného odloučení a stesku po dítěti. Otcové si zároveň uvědomili, jak se manželka tímto rozhodnutím dostala do jeho původní pozice, kdy participant se vždy těšil z práce domů na děti. Jiný participant reflektoval, že manželka mohla mít i vůči němu pocity určitého omezení své mateřské role: „*(..) měla pocit, že jsem jí připravil.. o takové to spokojené rodičovství, že mohla být s malým doma*“ (P6, s.1). Zdá se tedy, že před nástupem na RD mají ambivalentní

pocity spíše matky, které se musí vypořádat s vlastní „jinou“ femininitou. Souvisí to i s možným nařčením z nedostatečně naplněné mateřské úlohy, které popisuje Dudová (2006).

Opakovaně se v návaznosti na obdivné či oceňující hodnocení okolí objevily u participantů ambivalentní pocity. V kladném slova smyslu se pak cítili docenění, motivovalo je to, a dodávalo energii. Zároveň však toto obdivování ze strany jiných matek vyvolávalo pocit vlastní výjimečnosti, která je ale zároveň i vylučující a degradující.: „(..) protože když to zvládnou ony, tak proč bych to neměl zvládnout já?“ (P2, s.1).

Další negativní prožívání v průběhu RD popsal participant, který musel na RD nastoupit kvůli zdravotnímu stavu manželky. Zažíval pocit samoty z toho důvodu, že jiné tatínky na RD nepoznal, byl hodně času pouze s dětmi a péče o ně ho dosti vyčerpávala. Při popisu typického dne na RD uváděl, že ráno bylo třeba se zmobilizovat: „(..) tak člověk hledal sílu zase do toho dne“ (P8, s. 3).

Jiný negativní pocit se objevil ve spojení se samotnou péčí o dítě při nástupu na RD. Jednalo se přímo vyjádřenou obavu, zda otec péči zvládne, jak dítě zaopatrí a zajistí, aby se mu nic nestalo, jak ho zabaví atd. Manželka P4 doplnil vlastní pocity, které měla po nástupu zpět do práce. Uvedla, že zhruba první měsíc se cítila vystresovaná, než si byla jistá, že to doma manžel s dcerou zvládají.

K negativně prožívaným emocím ještě jeden participant přiřadil pocit vyloučení z důvodu rodičovství obecně, neboť v dnešní společnosti zaměřené na výkony a pracovní úspěch není pro rodinný život místo. Být rodičem tedy považuje v nestátním sektoru za velkou nevýhodu, protože v něm jsou kladeny vysoké nároky na výkon a čas věnovaný práci. V souvislosti s tím proto reflektoval vlastní pocity takto: „Tak se cejtím nebo jsem se cejtil, když jsem byl v těch zaměstnáních, jako nějaký exot všude“ (P7, s.5). Problémy rodičů malých dětí popsal i jiný participant, tentokrát ve vztahu k praktickému fungování. Jednalo se o bezohledné chování lidí v dopravních prostředcích vůči rodičům s kočárky. Z jeho zkušenosti bylo zřejmé, že řešil naprosto stejné problémy jako mají matky s malými dětmi. Sděлил, že pro něj bylo frustrující zažívat každý den tytéž situace – např. spěchající dav lidí před eskalátorem, turista padající při jízdě na dítě v kočárku apod.

Jiný participant považoval za možné důvodů nízkého počtu otců na RD pocitové zábrany jako je stud nebo strach: „(..) oni se bojí být doma s dětmi zavřený

celý den doma“ (P5, s. 5). Tím se naznačuje další možná příčina nízkého počtu otců na rodičovské dovolené.

Pokud jde o pozitivní pocity, někteří participanti vyjádřili, že se na RD těšili: *„já jsem se na to hodně těšil“* (P1, s. 3). Dále se objevily pozitivní pocity naplnění z času prožitého společně s dítětem, z možnosti být spolu v jeho ranném věku, hrát si s ním, komunikovat, učit nové věci, mít radost z jeho pokroků. Velmi kladnou emoci, jakou je radost (někdy se projevilo i dojetí), vyjádřili participanti při hodnocení své zkušenosti s RD – považovali to za smysluplně prožitý čas, který strávili se svým dítětem. Refletovali, že tuto dobu nelze ve vývoji dítěte vrátit a že tato zkušenost není srovnatelná s jakkoli úspěšnou pracovní realizací. Někteří přímo pocítili, že tím naplnili určité své poslání: *„Právě, že už se neptám na své poslání, ale to jsou ty roky, které měly smysl, nebyly nějakým způsobem propásnuté“* (P7, s.6). Takto či obdobně se vyjádřili celkem dva participanti, kteří byli svým způsobem k nástupu na RD přinuceni z důvodu své nezaměstnanosti, a jeden, který na rodičovskou dovolenou chtěl jít. Obdobná významová linie se však prolíná všemi rozhovory, zde není rozdíl dle okolností nástupu na RD nebo dle vzdělání participantů: *„Z mnoha stránek jsem si to velmi užíval“* (P10, s. 6). *„Je to něco neopakovatelného“* (P9, s. 6). Potvrzují se tím opět teoretická východiska Kimmela (2000) ohledně přínosů, které RD pro samotné muže má.

Ve spojení s prožíváním RD se také objevil pocit obohacení nejen ve vztahu k dítěti, ale pro celou rodinu: *„Myslím si, že to výrazně pomohlo naší rodině a jsem za to rád“* (P10, s. 6). Reflektování celkového přínosu pro samotné participanty i pro celou rodinu je v souladu s tvrzením Kimmela (2000) o kladném dopadu větší participace otců na rodinném životě a péči o děti. U dalšího participanta lze mezi pozitivní pocity zařadit pocit svobody (možnost organizovat si čas podle sebe v porovnání se zaměstnáním): *„Získal jsem větší volnost“* (P7, s. 2)

Několik participantů dále vyjádřilo obdiv k ženám na RD, které oproti nim zvládají i více dětí, více domácích prací atd. Vlastní prožitá zkušenost je vedla k pocitům určité pokory a k docenění rodičovské dovolené.

FINANCE

Téma financí se objevilo především v souvislosti se záležitostmi týkajícími se ekonomického zajištění rodiny, konkrétně u pobírání rodičovského příspěvku, jeho výše a příp. u okolností vedoucích k nástupu otce na RD.

Jak již bylo uvedeno, pouze jeden otec rodičovský příspěvek na svou osobu nepobíral (byl vyplácen manželce), ostatní se jeho příjemci stali. Za přiměřený nebo dostatečný jej považovali jen 3 participanti. Poukazovali na potřeby dítěte, které RP podle jejich názoru pokryje. Zároveň si však byli vědomi toho, že do rodiny přichází další, výrazně vyšší příjem ze strany vydělávající manželky. Nicméně příliš nerefletovali, že je RP je v podstatě ohodnocením jejich celodenní péče o dítě, prakticky jde o jakousi náhradu platu.

Jako neúměrně velký či nadstandardní hodnotili RP dva respondenti. Vycházeli z toho, že v jiných zemích je RP podle nich nižší a bývá vyplácen podstatně kratší dobu, nebo není žádný. Podle nich náš stát vynakládá na tuto dávku moc peněz a rodina by se měla zajistit sama. Jeden participant měl zkušenost se Spojenými státy americkými, kde částečně během své RD pobýval. Uvedl, že v USA žádná rodičovská dovolená neexistuje a tudíž ani rodičům není poskytována žádná dávka.

Jeden rodič by doporučoval stanovit výši RP v závislosti na předchozím platu, nikoli paušálně. Navíc nebyl spokojen s tím, že jako otec dostal rovnou rodičovský příspěvek, nikoli také peněžitou pomoc v mateřství jako manželka: „*Tam je trošku ta diskriminace, že mateřská je jenom na matku*“ (P8, s. 4). Nerovnosti v tomto směru ale ostatní participanti nerefletovali.

Dva participanti hodnotili RP jako nízký s ohledem na potřeby dítěte, především pokud jde o základní položky jako jsou pleny, výživa apod.: „*Nevím, myslím, že je to dost málo ... že je to vyloženě od výplaty k výplatě*“ (P3, s. 3).

Další dva otcové se vyjádřili tak, že jsou rádi, že stát vůbec něco rodičům poskytuje: „*Člověk s tím může počítat*“ (P5, s. 3). Současně se však tento participant pozastavil nad tím, že na dvojčata je vyplácen pouze jeden RP. Na této situaci lze dobře demonstrovat účel této dávky: nejde o příspěvek na potřeby dítěte (protože jinak by se jeho výše měla odvíjet od počtu dětí), ale dávku nahrazující příjem rodiče. Pouze jeden participant nehodnotil výši RP jednoznačně, ale ze dvou možných pohledů: ze strany státu jde podle něj o výraznou vstřícnost a součást sociálního systému, naopak z pohledu rodiny a jejích potřeb je to poměrně málo.

Finance se dále u čtyř participantů zásadně promítly do rozhodnutí o nástupu otce na RD – jednalo se o situace, kdy měl otec nižší příjem nebo přišel o práci. Jeden otec sebekriticky zhodnotil, že on by dostatek peněz na zajištění rodiny a všech závazků nevydělal a proto byla „jeho“ RD jasným řešením. V několika

případech byly finanční důvody, tj. nutnost dalšího/vyššího příjmu do rodiny, příčinou ukončení RD otcem a jeho návrat do zaměstnání.

V souvislosti s financemi ještě jeden participant uvažoval nad tím, že pro muže a jejich psychiku je důležitá vlastní schopnost ekonomicky zajistit rodinu: „*Cítil bych se možná líp, kdybych pracoval, měl trvalý zaměstnání... vydělával ty peníze, že jo, zajistil rodinu*“ (P8, s. 5). V tom se promítá uzavřenost v určitých genderových předsudcích ohledně „povinnosti“ muže – živitele a také veliká důležitost, která je této stránce přikládána. Jak uvádí Renzetti a Curran (2003), automaticky se očekává, že ženy vloží svou energii do péče o rodinu a muži do své práce. Můžeme dále analyzovat, nakolik jsou tito mužové, kteří svou praxí narušují teoreticky genderový řád, v zasetí určitých představ o maskulinitě a nakolik své jednání konstruují v souladu s těmito aktivitami. Kromě tohoto jednoho participanta žádný další nevnímal svůj pobyt na RD jako „selhání“. Největší dekonstrukci tradiční živitelské maskulinity jsem zaznamenala u P6, který se naopak takto cítil jako ten správný otec. Většina však uváděla, že se dnes již otcové na rodičovské dovolené objevují častěji a nejsou tudíž považováni za takovou výjimku a jinakost. Tito muži reflektují, že se obraz všeobecně přijímané maskulinity mění.

ROLE

Otázka rolí se promítala nejvíce v problematice záměny tradičních pozic rodičů – matka původně jako pečovatelka, otec jako živitel (na počátku tomu ale tak nebylo u všech párů). Jednalo se především o dotazy v tom smyslu, jak obrácení vzájemných rodičovských rolí participant vnímali, jak se s tím vypořádali, zda lze vysledovat nějaké shodné problémy nebo naopak výhody, jak se to promítlo ve vztahu k dítěti apod.

Někteří participant sami používali pojem „role“ a hovořili o tom, že se v nich prostřídali. Přestože měli participant celodenně na starost obecně dosti malé děti (v průměru kolem 14-ti měsíců), opakovaně se objevil názor, že role matky je prakticky nezastupitelná: „*Myslím, že maminka je důležitá právě v tomhle mladším věku...*“ (P8, s. 6). Na druhé straně ze sdělení participanta vyplynulo, že péči o několikaměsíční dítě vykonával kompletně včetně „kojení“ z lahve.

Jiný otec se rovněž domnívá, že z pohledu dítěte je rozdíl mezi tím, zda péči poskytuje matka nebo otec: „*(...) určitě to dítě jinak vnímá tu maminku než toho tatínka, jo, přece jenom je to máma*“ (P1, s. 4). Sám sebe tedy považoval za jakousi

náhradu, a to nikoli stoprocentní. Vycházel z toho, že nezvládal organizaci domácnosti a času tak dobře jako manželka a navíc nevykonával některé domácí práce. Na druhé straně participant připouští, že po skončení RD měl k dítěti vypěstovaný takový pečovatelský vztah, že měl tendence manželku poučovat, jak k dítěti správně přistupovat. Podle něj to tak ale mají všichni rodiče.

I jiný otec se domnívá, že otec zvládne veškerou péči o dítě kromě kojení, a zastupitelnost rodičů je tak možná prakticky ve všem: „*Nikde nevidím jedinou, v čem by měli žena nebo muž, nějakou výhodu nebo nějakou schopnost*“ (P7, s. 6). Ve vztahu k praktické péči o dítě tak participanti převážně rozdílly v tom, zda je v této roli matka nebo otec, nespatořovali. V jejich chápání věci je zřejmý rozpor. Mají zakořeněné, že malé dítě potřebuje hlavně matku, ale zároveň se domnívají, že v péči o něj není pohlaví pečující osoby významným faktorem tak, jak uvádí Křížková (2008).

Schopnost vžít se do situace toho druhého vyvolaná výměnou rolí pečovatel/ka – živitel/ka se zřetelně projevila ve sdělení jiného respondenta, který hovořil o včasných návratech manželky ze zaměstnání a jejím „natěšení“ se na děti. Poukazoval na to, že tím, že to partnerka sama zažila, vyvarovala se stejného chování (pozdní příchody druhého rodiče ze zaměstnání): „*Tak já jsem si říkal, že jsem maminka, a měl jsem skvělýho tatínka*“ (P2, s. 1). Zde je zřejmé i z převrácení pojmenování obou rodičů, že náplně těchto rodičovských rolí jsou proměnlivé a nezávislé na pohlaví osoby. Ve stejné rodině byl zajímavý i jeden otcem zmíněný komentář dítěte: Dcerka si všimla, že v jiné rodině to mají obráceně – maminka je doma s dětmi a tatínek chodí do práce. Výjimečnost pak dítě nespatořovalo u svých rodičů, ale právě tam, kde je to jinak. Potvrzuje to tedy tezi, že gender je otázka socializace, jak uvádí Renzetti a Curran (2003). V této rodině navíc zůstává po skončení RD primární „živitelkou“ matka, otec pracuje na zkrácený úvazek kvůli dětem.

K jednotlivým rolím matka – otec se vztahuje ještě zajímavé sdělení jiného respondenta, že mu děti v batolecím věku dlouho říkali „mámo“. Otec se zamýšlel nad tím, proč k tomu došlo, uvažoval, zda to mají děti v sobě zakořeněné, když maminka se stará „normálně“ nebo zda si z něj děti dělají legraci. Vyvozují z toho opět určitou variabilitu obsahů pro role matky a otce a že pro děti jsme tím, za co nás ony chtějí mít (bez ohledu na genderové aspekty tohoto rozdělení rolí). Děti mají

tedy jasnou představu o konstrukci mateřství, ale nezáleží jim na tom, zda jí nese muž či žena.

Více respondentů reflektovalo to, že pro partnerky nebyla výměna rolí vůbec jednoduchá, že i ony se s tím musely vypořádat, přestože šlo o jejich vzájemnou dohodu: „(..) *že se jí to možná moc nelíbilo, ta změna těch pozic*“ (P2, s.2). Stejně jako si otcové zvykali na nový režim na RD, potřebovaly určitě i matky prostor a čas se s novým uspořádáním rodinného života i svou vlastní rolí ztotožnit. V určitém směru ale byla jejich pozice horší, neboť se zdá, že na rozdíl od otců se obdivu či ocenění nedočkaly: „*Ale manželka (...) vnímala někdy, že jakoby v tomhle selhala, že nechala vlastně děti doma s tatínkem*“ (P8, s. 7). Vyrovnat se s novou rolí pak pro ně bylo dle výpovědi jejich partnerů těžší než pro otce.

Ovšem muži zase avizovali jiné problémy – měli potíže stíhat vše co je třeba nebo zkoordinovat veškeré aktivity.

Prostředí rodičů na RD hodnotil jeden z participantů v návaznosti na ohlasy ze svého okolí (konkrétně žen – matek) postupným přibližováním se k genderové rovnosti. Někteří participanté však uvažovali nad tím, že této rovnosti se bude těžko dosahovat, pokud otcové zůstanou v tradiční roli živitele s minimálním zapojením do péče o děti: „*Já osobně vnímám, že těch chlapů je málo, co se starají o děti, a myslím si, že je to vidět na těch dětech*“ (P7, s. 4). Dále se rovněž projevilo, že za problematickou považují participanté i otázku zajištění domácnosti jako další směny, která je připisována ženám. A pokud se na ní muž nepodílí, lze očekávat i stejnou neochotu v zapojení do péče o dítě.

Jiný otec zase vnímá postupné zlepšování situace spojené s vývojem společnosti: „*že ty role těch partnerů se ve více ohledech sblížují nebo překrývají*“ (P10, s. 4). A pakliže byli oba partneři více zapojení do péče o rodinu včetně domácnosti i dříve, mají pak blíže i k jinému modelu čerpání rodičovské dovolené.

Obecně možnost vyměnit si s partnerkou navzájem své pozice hodnotili respondenti kladně a doporučovali by to i ostatním.

VZTAHY

Záležitosti týkající se vzájemných vztahů mezi participanty a jejich dětmi a partnerkami byly předmětem samotných otázek nebo vyplynuly z vyprávění respondentů. Zajímalo mně, zda v tomto směru participanté vnímají nějaké změny v návaznosti na svůj pobyt na rodičovské dovolené.

Někteří participanti uváděli, že případné změny ve vztazích s dítětem nejsou schopni posoudit, resp. že se to zřejmě projeví až v budoucnu. Pokud byli participanti na rodičovské dovolené jen s jedním dítětem z rodiny, reflektovali, že vnímají rozdíly ve vztazích s dítětem, se kterými na RD byli oni a se kterými byla na RD manželka. Zaregistrovali rovněž tendenci dítěte, se kterým na RD pobývali, obracet se (i po skončení RD) na něj, pokud něco potřebovalo. Většina participantů popisovala úzké navázání kontaktu s dětmi, sblížení, posílení vztahu, neboť s dítětem byli prakticky 24 hodin denně. Koresponduje to s teorií o vztahových posunech mezi otcem a dítětem v případě jeho pobytu na RD, jak uvádí Maříková (2007). Intenzivně strávený čas s dítětem považovali za neopakovatelné chvíle. Oceňovali také možnost podílet se na výchově potomka od jeho nejútlejšího věku: „*Je spousta rodin, kde ten otec začíná vychovávat dítě tím, že ho chce zmlátit, když je mu sedmnáct. To je fakt trošku pozdě*“ (P6, s. 8). Velice výstižně shrnul posun ve vzájemném vztahu s dětmi jeden participant: „*Tak vztah se rovná čas, kterej s tím druhým člověk stráví....*“, (P2, s. 7).

Pokud jde o partnerské vztahy, objevovalo se v naprosté většině pouze kladné hodnocení v tom smyslu, že došlo k posílení jejich vztah: „*A myslím si, že to jednak pomůže ve vztahu těch dvou lidí, a taky si člověk víc váží té rodinné péče a navíc tím získává daleko větší vztah k dětem*“ (P7, s. 4). Vyzkoušet si pozici toho druhého, vyměnit si takto pohledy na péči o dítě i na pobyt v zaměstnání vede k větší empatii a schopnosti vážit si toho druhého: „*Já myslím, že jsme si více partnery než předtím*“ (P10, s. 5). Tato zkušenost vede k tomu, že rodiče se dokáží navzájem doplňovat a zastupovat, a uznávají náročnost obou pozic.

Pouze jeden zapochyboval o tom, zda k němu žena neztratila obdiv kvůli tomu, že vykonává i tu „nejpodřadnější“ péči o dítě. Ale respondent při své úvaze o „správném“ mužství již neuvážil, že ženy tedy činnosti jako přebalování apod. vykonávají běžně a muži si jich snad kvůli tomu méně neváží. Navíc je třeba říci, že tyto činnosti spojené s péčí o dítě je třeba dělat vždy, tj. někdo je udělat musí. Kromě toho participant nereflektoval, že by ženství jeho partnerky mohlo být nějak degradováno tím, že v podstatě živí celou rodinu.

Jeden respondent uvedl, že se domnívá, že jeho vztah s dcerou společný pobyt na RD nijak nezměnil. Jednalo se o nemluvného, vyučeného participanta, který se projevoval jako introvert. Jeho manželka však uvedla, že podle ní měla RD vliv na

vzájemný vztah mezi otcem a dcerou, a dosud oba rodiče zajišťují péči o ni rovnocenně.

GENDEROVÉ ROZDÍLY (dvojitý pohled)

Tento koncept vysledoval takové rozdíly, které měly ve sdělení respondentů genderový aspekt. Především se projevil tzv. dvojitý pohled na ženské a mužské role, chování, údajně vrozené schopnosti, vlastnosti a předpoklady k některým činnostem.

Nejčastěji se ve sdělení některých respondentů objevovala generalizace neboli zevšeobecnování v tom smyslu, že muži i ženy tvoří dvě skupiny, které jsou od sebe navzájem odlišné (že muži jsou si podobní a ženy jsou si podobné). Ve vztahu k dětem a péči o ně popisovali účastníci přímo nebo nepřímo tyto údajné rozdíly:

Rozdílné vlastnosti a schopnosti žen a mužů:

- psychika mužů a žen je odlišná, což se odráží ve schopnosti zvládat stereotypní život rodiče na rodičovské dovolené
- k péči o děti i výchově mají matky přirozeně blíže a vědí, co mají dělat spíše než otcové: „(..) tím, že jsem tam přišel třeba já, tak paní doktorka si říkala: *A to je chlap, je potřeba mu všechno vysvětlit*“ (P1, s. 6); zároveň mají ženy k malým dětem blíže i citově: „(..) *že to je daný tím emocionálním postavením nebo jak byla prostě žena stvořena v tomhleto*“ (P9, s. 6)
- ženy umějí zvládat víc věcí najednou a proto se matky k pobytu na RD víc hodí
- maminky jsou chaotické v každodenní péči, neumějí si utvořit a dodržovat režim
- maminky jsou opatrnější, děti hodně hlídají a usměrňují, nejsou tak zásadové, zatímco otec je přísnější
- matky i otcové vykonávají praktické činnosti spojené s péčí o dítě a domácnost rozdílným způsobem (např. způsob věšení prádla)

Trh práce

- platový nepoměr mezi muži a ženami a nerovné podmínky v zaměstnání jsou příčinou toho, že muži nejsou k nástupu na RD motivováni, resp. „tlačeni“

- otcové se obecně málo účastní rodinného života: „(..) protože ta kariéra je často zahlcuje, jak tak pozoruju kolem, takže nejsou v podstatě k dispozici...“ (P8, s. 5)

- společenská očekávání od žen a od mužů se liší – u mužů je kladen důraz na finanční zajištění rodiny, u žen na péči o děti a domácnost; s tím souvisí reakce okolí na samotný nástup na RD je zcela jinak hodnocen u matek (jako samozřejmost – což si ani samy ženy neuvědomují) a u otců (jako rarita, zvláštnost)

Dopady stávající situace

- pro muže i pro ženy znamená rodičovská dovolená stejné vytížení, přesto se to u matek bere jako samozřejmost: „No, pro tu ženskou to povinnost je...“ (P5, s. 6); zatímco u mužů jako něco výjimečného: „(..) vlastně tu stejnou věc, kterou udělá maminka, nikdo jí za to neohodnotí, nikdo jí za to nepochválí...“ (P2, s. 5); jedná se tedy o dvojí vnímání stejné situace v návaznosti na gender

- sami otcové si díky vlastní zkušenosti s RD uvědomují podhodnocování role pečovatele/ky a určitého nepochopení, které může vzniknout i mezi manželi: „(..) že maj ty otcové takové ty manýry, že maj pocit, že ta manželka toho zase tolik nedělá..“ (P6, s. 5)

- v praktickém životě je na ženy pohlíženo spíše jak na (potenciální) pečovatelky a tomu je přizpůsobeno vybavení veřejných prostor (např. přebalovací pulty na dámských záchodech nebo šatnách v bazénu atd.)

8.5. Hodnocení zkušenosti

Všichni participanti se jednoznačně shodli na tom, že pobyt na rodičovské dovolené pro ně byl pozitivní zkušeností. Považují za přínos, že strávili se svým dítětem intenzivně prožitý čas v jeho nejtěplejším věku, že se hodně naučili, obohatilo je to osobně i ve vzájemném vztahu s dítětem a posílilo vztah s partnerkou. Svůj pobyt na RD tedy vnímali jako přínosný nejen pro svou osobu, ale pro celou rodinu. Většina respondentů to ale zároveň hodnotila i jako poměrně náročné období – někteří si uvědomili, že dovolenou se nazývá zcela nesprávně: „(..) a taky jsem se přesvědčil na vlastní kůži, že to žádná dovolená není, že je s tím opravdu hodně práce“ (P3, s. 3). Našel se však i takový participat, který RD považoval za „flákárnu“ (pravděpodobně v porovnání s náročností svého zaměstnání). V jeho postoji se

však odráží také průběh jeho RD, během které nevařil a nežehlil, čímž mu skutečně zbývalo poměrně dost času na sebe oproti jiným otcům.

Obecně však participanti tuto zkušenost doporučují více otcům, resp. rodinám. Domnívají se, že pokud to okolnosti alespoň trochu umožňují, rodiče by se měli na rodičovské dovolené vystřídat.

IV. ZÁVĚR

V této práci jsem se zaměřila na otce na rodičovské dovolené a pokusila jsem se teoreticky i prakticky zmapovat aktuální situaci u nás. Ačkoli zákonná úprava dává mužům i ženám stejná práva v čerpání rodičovské dovolené, zdá se, že muži této možnosti využívají minimálně. Skutečný počet těchto otců však nelze zjistit, neboť relevantní data nejsou evidována. Jediným ukazatelem je tedy čerpání rodičovského příspěvku, což se ovšem ukazuje jako poměrně nepřesné – v provedeném výzkumu pobíralo tuto dávku 9 z 10 otců.

Současný stav významně ovlivňuje struktura trhu práce, především jeho horizontální a vertikální segregace, což má za následek výrazně nižší platy žen oproti mužům. Další vliv mají genderové předsudky a stereotypy, představy o „správné“ femininitě a maskulinitě, mateřství a otcovství. Přitom řada rodičů se těmto představám začíná vymykat a utváří si vlastní, které mohou mít různorodý obsah.

Ukazuje se však, že i v uspořádání otec na rodičovské dovolené mnohé stereotypy přetrvávají. Otcové nastupují na rodičovskou dovolenou zpravidla ve chvíli, kdy přijdou o práci nebo z jiných praktických důvodů. Navíc i poté zůstávají domácí práce alespoň částečně na partnerkách. Otcové se kromě toho ocitají pod tlakem vlastních stereotypních úvah o „pravé“ maskulinitě, ale na druhé straně mezi převládá názor, že není podstatné, zda o malé dítě pečuje žena nebo muž. Zdá se také, že na rodičovskou dovolenou nastupují spíše takoví muži, kteří se v péči o dítě již dříve angažovali. Díky prožitým zkušenostem si otcové uvědomují náročnost, kterou rodičovská dovolená obnáší i její srovnatelnost s docházkou do zaměstnání. I

Případná negativa plynoucí z toho, že jsou na rodičovské dovolené, muži spatřují snad pouze v některých obdivných reakcích okolí, které jim jsou až nepříjemné. Muži na rodičovské dovolené ale zároveň chápou sami sebe spíše jako výjimku a s některými nevýhodami nebo praktickými překážkami víceméně počítají. Pokud jde o pozitiva, otcové považují rodičovskou dovolenou za dobu, která pro ně měla smysluplný význam a výrazně posílila jejich vzájemný vztah s dítětem. Přínosem je tedy pro ně utvoření silné citové vazby s potomkem a posílení rodinných vztahů celkově. I přes reflektovanou náročnost rodičovské dovolené hodnotí otcové tuto zkušenost velmi kladně.

Vzhledem k naznačeným rozdílům mezi vnímáním otců a matek by další výzkumy mohly být věnovány oběma rodičům. Rozhovory by se pak uskutečnily

s otcem i matkou. Témata jako je konstruování vlastní maskulinity, pojetí rodičovství a okolnosti každodenního fungování v rodinách s otcem na rodičovské dovolené by tak zřejmě dostaly nové dimenze.

Seznam použité literatury:

- Bourdieu, P. 2000. Nadvláda mužů. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Coffey, A., & Atkinson, P. (1996). Making sense of qualitative data. London: SAGE Publications.
- Disman, M. 2002. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum.
- Dudová, R., Křížková, A., Fischlová, D. 2006. Gender v managementu: kvalitativní výzkum podmínek a nerovností v ČR. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Ettlerová, S., Kuchařová, V., Matějková, B., Svobodová, K., Šťastná, A. 2006. Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Guba, E. G., a Lincoln, Y.S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In Denzin, N. K. & Lincoln, Y.S. Handbook qualitative research. London: SAGE Publications.
- Hašková, H., Křížková, A., Maříková, H., Radimská, R. 2003. Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny ? Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hendl, J. (2005). Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace. Praha: Portál.
- Jarkovská, L, Kubíčková, článek in Gender management. 2004. Brno: Gender centrum Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity.
- Kimmel, S. Michael. 2000. The Gendered Society. New York: Oxford University Press.
- Křížková, A.,Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (ed.). 2008. Práce a péče. Proměny "rodičovské" v ČR a kontext rodinné politiky EU. Praha: SLON.
- Křížková, A. (ed.), Maříková, H., Hašková, H., Bierzová, J. 2006. Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A., Pavlica, K. 2004. Postavení žen a mužů v organizaci. Praha: Management Press.
- Kuchařová, V. (ed.), Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006: Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Mackevičiute, I. 2005. Fathers on Parental Leave. Vilnius: Center for Equality Advancement.

Machovcová, K. Rovné příležitosti mužů a žen v zaměstnání. In ABC feminismu. 2004. Brno: NESEHNUTÍ, s. 29 – 37.

Maříková, H. (ed.), Vohlídalová, M.. 2007. Trvalá nebo dočasná změna ? Upořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Nešporová, O. 2005. Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Oakley, A. 2000. Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál, s.r.o.

Ramazonglu, C., a Holland, J. 2004. Feminist methodology: challenges and choices. London: SAGE.

Reinharz, S. 1992. Feminist methods in social research. New York: Oxford University Press.

Renzetti, C.M., Curran, D.J. 2003. Ženy, muži a společnost. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Šmídová, I. Muži v České republice (podle Jiných mužů). In Ženská práva jsou lidská práva. *Sborník přednášek ze semináře*. 2002. Brno: Nesehnutí

Šmídová, I. Muži na rodičovské dovolené. In ABC feminismu. 2004. Brno: NESEHNUTÍ, s. 57 – 63.

Šmídová, I. (ed.) 2008. Pečovatelská otcovství: zkušenost a genderové vztahy. Brno: Trinub EU pro Fakultu sociálních studií Masarykovy univerzity.

Uhde, Z. Rodičovská na český způsob. In Gender, rovné příležitosti, výzkum, ročník 8, č. 2/2007, str. 97 – 101.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře